CICERO

DE OFFICIIS

WALTER MILLER

Arendt
PA
6156
.C6
D5

CICERO

DE OFFICIIS

WITH AN ENGLISH TRANSLATION BY

WALTER MILLER

PROFESSOR OF LATIN IN THE UNIVERSITY OF MISSOURI

CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS
HARVARD UNIVERSITY PRESS
LONDON
WILLIAM HEINEMANN LTD
MCMLI

CONTENTS

	PAGE
INTRODUCTION	ix
BIBLIOGRAPHY	xiii
BOOK I	1
BOOK II	167
BOOK III	269
INDEX	405

LIBER PRIMUS

1 I. Quamquam te, Marce fili, annum iam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet praeceptis institutisque philosophiae propter summam et doctoris auctoritatem et urbis, quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis, tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum Graecis Latina coniunxi neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem nos, ut videmur, magnum attulimus adiumentum hominibus nostris, ut non modo Graecarum litterarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos et ad dicendum [1] et ad iudicandum.

2 Quam ob rem disces tu quidem a principe huius aetatis philosophorum, et disces, quam diu voles; tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non paenitebit; sed tamen nostra legens non multum a Peripateticis dissidentia, quoniam utrique Socratici et Platonici volumus esse. de rebus ipsis utere tuo iudicio (nihil enim impedio), orationem autem Lati-

[1] *dicendum* Edd.; *discendum* MSS. (i.e. acquisition of learning).

II. Sed cum statuissem scribere ad te aliquid hoc tempore, multa posthac, ab eo ordiri maxime volui, quod et aetati tuae esset aptissimum et auctoritati meae. Nam cum multa sint in philosophia et gravia et utilia accurate copioseque a philosophis disputata, latissime patere videntur ea, quae de officiis tradita ab illis et praecepta sunt. Nulla enim vitae pars neque publicis neque privatis neque forensibus neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest, in eoque et colendo sita vitae est honestas omnis et neglegendo [1] turpitudo.

5 Atque haec quidem quaestio communis est omnium philosophorum; quis est enim, qui nullis officii praeceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt non nullae disciplinae, quae propositis bonorum et malorum finibus officium omne pervertant. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute coniunctum, idque suis commodis, non honestate metitur, hic, si sibi ipse consentiat et non interdum naturae bonitate vincatur neque amicitiam colere possit nec iustitiam nec liberalitatem; fortis vero dolorem summum malum iudicans aut temperans voluptatem summum bonum statuens esse certe nullo modo potest.

6 Quae quamquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hae disciplinae igitur si sibi consentaneae

de Fin. II, 12 ff.; Tusc. Disp. IV-V; de Off. III, 117

[1] *et neglegendo* A H a b, Edd.; *et in neglegendo* B c.

velint esse, de officio nihil queant dicere, neque ulla officii praecepta firma, stabilia, coniuncta naturae tradi possunt nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. Ita propria est ea praeceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum, quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Erilli iam pridem explosa sententia est; qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem dilectum [1] reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur [2] igitur hoc quidem tempore et hac in quaestione potissimum Stoicos non ut interpretes, sed, ut solemus, e fontibus eorum iudicio arbitrioque nostro, quantum quoque modo videbitur, hauriemus.

7 Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium; quod a Panaetio praetermissum esse miror. Omnis enim, quae [a] ratione [3] suscipitur de aliqua re institutio, debet a definitione proficisci, ut intellegatur, quid sit id, de quo disputetur. . . .[4]

III. Omnis de officio duplex est quaestio: unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum, alterum, quod positum est in praeceptis, quibus in omnis partis usus vitae conformari [5] possit. Superioris generis huius modi sunt exempla: omniane officia perfecta sint, num quod officium aliud alio maius sit, et quae sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum praecepta traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen minus id apparet, quia magis ad institutionem vitae communis spectare videntur;

[1] *dilectum* B H a b, Edd.; *delectum* A c.
[2] *sequemur* Graevius, Edd.; *sequimur* MSS.
[3] [*a*] *ratione* Ed.; *a ratione* MSS.; *ratione* Müller.
[4] Cicero's definition must have followed here, something like *Omne igitur, quod ratione actum est officium appellamus* Unger.
[5] *conformari* Edd.; *confirmari* MSS. (i.e. fortified).

de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii.

8 Nam et medium quoddam officium dicitur et perfectum. Perfectum officium rectum, opinor, vocemus, quoniam Graeci κατόρθωμα, hoc autem commune officium καθῆκον vocant.[1] Atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id officium perfectum esse definiant; medium autem officium id esse dicunt, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

9 Triplex igitur est, ut Panaetio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam aut honestumne factu sit an turpe dubitant id, quod in deliberationem cadit; in quo considerando saepe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut anquirunt[2] aut consultant, ad vitae commoditatem iucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint iuvare et suos, conducat id necne, de quo deliberant; quae deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile; cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, fit ut distrahatur in deliberando animus afferatque ancipitem curam cogitandi.

10 Hac divisione, cum praeterire aliquid maximum vitium in dividendo sit, duo praetermissa sunt; nec

[1] *officium καθῆκον vocant* Pearce, Ed., Heine; *officium vocant* MSS., Bt. [2] *anquirunt* A B H b; *inquirunt* a c.

[a] Cicero's technical terms are difficult because he has to invent them to translate Greek that is perfectly simple:

rectum is 'right,' i.e. perfect, absolute. Its opposite is *medium*, 'mean,' i.e. intermediate, falling short of the 'absolute' and occupying a middle ground; common; ordinary.

honestum is 'morally right'; as a noun, 'moral goodness' (= *honestas*); its opposite is *turpe*, 'morally wrong.'

honestas is 'moral rectitude,'—'moral goodness'; 'morality'; its opposite *turpitudo*, 'moral wrong,' 'immorality.'

enim solum utrum honestum an turpe sit, deliberari solet, sed etiam duobus propositis honestis utrum honestius, itemque duobus propositis utilibus utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter, tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum disserendum.

11 IV. Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam corpusque tueatur, declinet ea, quae nocitura videantur, omniaque, quae sint ad vivendum necessaria, anquirat et paret, ut pastum, ut latibula, ut alia generis eiusdem. Commune item [1] animantium omnium est coniunctionis adpetitus procreandi causa et cura quaedam eorum, quae procreata sint; [2] sed inter hominem et beluam hoc maxime interest, quod haec tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest quodque praesens est, se accommodat paulum admodum sentiens praeteritum aut futurum; homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt earumque praegressus [3] et quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat rebusque praesentibus adiungit atque annectit futuras, facile totius vitae cursum videt ad eamque degendam praeparat res necessarias.

12 Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini et ad orationis et ad vitae societatem inge-

[1] *item* Manutius, Edd.; *autem* MSS.
[2] *procreata sint* B H a b; *procreata sunt* A (?), Bt.; *procreantur* c.
[3] *praegressus* A H a b, Edd.; *progressus* B c.

[a] For Panaetius was a Stoic, and the Stoics did not admit that there were any degrees of right or wrong.

neratque in primis praecipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt, impellitque, ut hominum coetus et celebrationes et esse et a se obiri velit ob easque causas studeat parare ea, quae suppeditent ad cultum et ad victum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis ceterisque, quos caros habeat tuerique debeat; quae cura exsuscitat etiam animos et maiores ad rem gerendam facit.

13 In primisque hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiscere cognitionemque rerum aut occultarum aut admirabilium ad beate vivendum necessariam ducimus. Ex quo intellegitur, quod verum, simplex sincerumque sit, id esse naturae hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adiuncta est appetitio quaedam principatus, ut nemini parere animus bene informatus a natura velit nisi praecipienti aut docenti aut utilitatis causa iuste et legitime imperanti; ex quo magnitudo animi exsistit humanarumque rerum contemptio.

14 Nec vero illa parva vis naturae est rationisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit, quod deceat, in factis dictisque qui modus. Itaque eorum ipsorum, quae aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit; quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens

multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandam [1] putat cavetque, ne quid indecore effeminateve faciat, tum in omnibus et opinionibus et factis ne quid libidinose aut faciat aut cogitet.

Quibus ex rebus conflatur et efficitur id, quod quaerimus, honestum, quod etiamsi nobilitatum non sit, tamen honestum sit, quodque vere dicimus, etiamsi a nullo laudetur, natura esse laudabile.

15 V. Formam quidem ipsam, Marce fili, et tamquam faciem honesti vides, "quae si oculis cerneretur, mirabiles amores," ut ait Plato, "excitaret sapientiae." Sed omne, quod est honestum, id quattuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia veri sollertiaque versatur aut in hominum societate tuenda tribuendoque suum cuique et rerum contractarum fide aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore aut in omnium, quae fiunt quaeque dicuntur, ordine et modo, in quo inest modestia et temperantia.

Phaedr., 250 D

(15) Quae quattuor quamquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur, velut ex ea parte, quae prima discripta [2] est, in qua sapientiam et prudentiam ponimus, inest indagatio atque inventio veri, eiusque
16 virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit,

[1] *conservandam* MSS.; *conservanda* codd. aliquot recentiores, Bt.

[2] *discripta* Heine; *descripta* MSS., Bt.

[a] Cicero plays on the double meaning of *honestum*: (1) 'moral goodness,' and (2) 'honourable,' 'distinguished,' etc.

quique acutissime et celerrime potest et videre et explicare rationem, is prudentissimus et sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic quasi materia, quam tractet et in qua versetur, subiecta est veritas.

17 Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositae sunt ad eas res parandas tuendasque, quibus actio vitae continetur, ut et societas hominum coniunctioque servetur et animi excellentia magnitudoque cum in augendis opibus utilitatibusque et sibi et suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem [1] et constantia et moderatio et ea, quae sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod est adhibenda actio quaedam, non solum mentis agitatio. Iis enim rebus, quae tractantur in vita, modum quendam et ordinem adhibentes honestatem et decus conservabimus.

18 VI. Ex quattuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur et ducimur ad cognitionis et scientiae cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus, labi autem, errare, nescire, decipi et malum et turpe ducimus.[2] In hoc genere et naturali et honesto duo vitia vitanda sunt, unum, ne incognita pro cognitis habeamus iisque temere assentiamur; quod vitium effugere qui volet (omnes autem

[1] *autem* MSS., Müller, Heine; *item* Pearce, Ed., Bt.
[2] *ducimus* c, Edd.; *dicimus* A B H a b.

velle debent), adhibebit ad considerandas res et
19 tempus et diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt easdemque non necessarias.

Quibus vitiis declinatis quod in rebus honestis et cognitione dignis operae curaeque ponetur, id iure laudabitur, ut in astrologia C. Sulpicium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in iure civili, quae omnes artes in veri investigatione versantur; cuius studio a rebus gerendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit; a qua tamen fit intermissio saepe multique dantur ad studia reditus; tum agitatio mentis, quae numquam acquiescit, potest nos in studiis cognitionis [1] etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio motusque animi aut in consiliis capiendis de rebus honestis et pertinentibus ad bene beateque vivendum aut in studiis scientiae cognitionisque versabitur.

Ac de primo quidem officii fonte diximus.

20 VII. De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et vitae quasi communitas continetur; cuius partes duae,[2] iustitia, in qua virtutis est splendor maximus, ex qua viri boni nominantur, et huic coniuncta beneficentia,

[1] *cognitionis* A, Bt., Müller, Heine; *cogitationis* B H a b c (error caused by *cogitatio* in next line).

[2] *partes duae* B H b; *partes duae sunt* c, Bt., Heine.

quam eandem vel benignitatem vel liberalitatem appellari licet.

Sed iustitiae primum munus est, ut ne cui quis noceat nisi lacessitus iniuria, deinde ut communibus pro communibus utatur, privatis ut suis.

21 Sunt autem privata nulla natura, sed aut vetere occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt, aut victoria, ut qui bello potiti sunt, aut lege, pactione, condicione, sorte; ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum; similisque est privatarum possessionum discriptio.[1] Ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quae natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat; e quo[2] si quis sibi appetet, violabit ius humanae societatis.

22 Sed quoniam, ut praeclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati sumus ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici, atque, ut placet Stoicis, quae in terris gignantur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent, in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando acci-

Ep. IX, ad Archytam, 358 A

[1] *discriptio* B, Edd.; *descriptio* A H a b c.
[2] *e quo* A H a b c, Müller; *eo* B, *de quo* Bt. (suppl.), Heine.

piendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

23 Fundamentum autem est iustitiae fides, id est dictorum conventorumque constantia et veritas. Ex quo, quamquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta, credamusque, quia fiat, quod dictum est, appellatam fidem.

Sed iniustitiae genera duo sunt, unum eorum, qui inferunt, alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possunt, non propulsant iniuriam. Nam qui iniuste impetum in quempiam facit aut ira aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus afferre videtur socio; qui autem non defendit nec obsistit, si potest, iniuriae, tam est in vitio, quam si parentes aut amicos aut
24 patriam deserat. Atque illae quidem iniuriae, quae nocendi causa de industria inferuntur, saepe a metu proficiscuntur, cum is, qui nocere alteri cogitat, timet ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quae concupiverunt; in quo vitio latissime patet avaritia.

25 VIII. Expetuntur autem divitiae cum ad usus vitae necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem maior est animus, in iis pecuniae cupiditas spectat ad opes et ad gratificandi facultatem, ut nuper M. Crassus negabat ullam satis

---

[a] Of course, "good faith" "and made good" have just as little etymological connection as *fiat* and *fidem*.

magnam pecuniam esse ei, qui in re publica princeps vellet esse, cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus vitaeque cultus cum elegantia et copia; quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniae cupiditas esset. Nec vero rei familiaris amplificatio nemini nocens vituperanda est, sed fugienda semper iniuria est.

26 Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiae capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriae cupiditatem inciderunt.[1] Quod enim est apud Ennium:

Fab. inc. (Thyestes?) Vahlen², 404

Núlla sancta sócietas
Néc fides regni ést,

id latius patet. Nam quicquid eius modi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit servare "sanctam societatem." Declaravit id modo temeritas C. Caesaris, qui omnia iura divina et humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis splendidissimisque ingeniis plerumque exsistunt honoris, imperii, potentiae, gloriae cupiditates. Quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur.

27 Sed in omni iniustitia permultum interest, utrum

[1] *inciderunt* A B H L a b; *inciderint* c.

STEVENSON LIBRARY BARD COLLEGE
Annandale-on-Hudson N.Y. 12504

perturbatione aliqua animi, quae plerumque brevis est et ad tempus, an consulto et cogitata [1] fiat iniuria. Leviora enim sunt ea, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quae meditata et praeparata inferuntur.

Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est.

28 IX. Praetermittendae autem defensionis deserendique officii plures solent esse causae; nam aut inimicitias aut laborem aut sumptus suscipere nolunt aut etiam neglegentia, pigritia, inertia aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum, quod in veri investigatione versentur quodque ea, quae plerique vehementer expetant,[2] de quibus inter se digladiari soleant, contemnant et pro nihilo putent, propterea iustos esse. Nam alterum [iustitiae genus] assequuntur,[3] ut [4] inferenda ne cui noceant iniuria, in alterum incidunt; [5] discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ne ad rem publicam quidem accessuros putat nisi coactos. Aequius autem erat id voluntate fieri; nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est voluntarium.

Rep. VI, 485 ff.; VII, 520 D

Rep. I, 347 C

29 Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendae aut odio quodam hominum suum se negotium agere

[1] *cogitata* A B H a b p, Edd.; *cogitatu* c, *cogitato* alii, Madvig (ad De Fin. p. 696).

[2] *expetant* A B a b; *expectant* H; *exspectant* c.

[3] *alterum iustitiae genus assequuntur* MSS.; *alterum assequuntur* Pearce, J. M. Heusinger, et al.; *alterum genus assequuntur* Beier.

[4] *ut* Halm; *in* MSS.; om. Bt.

[5] *in alterum incidunt* A B H a b; *in altero delinquunt* c, Bt. (*delinquunt*, i.e. they offend in the other direction).

dicant nec facere cuiquam videantur iniuriam. Qui altero genere iniustitiae vacant, in alterum incurrunt; deserunt enim vitae societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operae, nihil facultatum.

Quando igitur duobus generibus iniustitiae propositis adiunximus causas utriusque generis easque res ante constituimus, quibus iustitia contineretur, facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi
30 nosmet ipsos valde amabimus, iudicare; est enim difficilis cura rerum alienarum. Quamquam Terentianus ille Chremes "humani nihil a se alienum putat"; sed tamen, quia magis ea percipimus atque sentimus, quae nobis ipsis aut prospera aut adversa eveniunt, quam illa, quae ceteris, quae quasi longo intervallo interiecto videmus, aliter de illis ac de nobis iudicamus. Quocirca bene praecipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites aequum sit an iniquum. Aequitas enim lucet ipsa per se, dubitatio cogitationem significat iniuriae.

Heaut. Tim. 77.

31 X. Sed incidunt saepe tempora, cum ea, quae maxime videntur digna esse iusto homine eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur fiuntque contraria, ut reddere depositum, facere promissum quaeque pertinent ad veritatem et ad fidem, ea mi-

grare interdum et non servare fit iustum. Referri
Ch. VII enim decet ad ea, quae posui principio, fundamenta iustitiae, primum ut ne cui noceatur, deinde ut communi utilitati serviatur. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium et non semper est
32 idem. Potest enim accidere promissum aliquod et conventum, ut id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit. Nam si, ut in
e.g. Eur. Hipp. 1315-1319 fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus Hippolyto filio non esset orbatus; ex tribus enim optatis, ut scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit; quo impetrato in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quae sint iis, quibus promiseris, inutilia, nec, si plus tibi ea noceant quam illi prosint, cui [1] promiseris, contra officium est maius anteponi minori; ut, si constitueris cuipiam te advocatum in rem praesentem esse venturum atque interim graviter aegrotare filius coeperit, non sit contra officium non facere, quod dixeris, magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis standum non esse quis non videt, quae coactus quis metu,

[1] *cui* B a, Edd.; *cui quod* H b; *cui quid* A c.

[a] The three wishes were: (1) safe return from Hades; (2) escape from the Labyrinth; (3) the death of Hippolytus.

quae deceptus dolo promiserit? quae quidem plera-
que iure praetorio liberantur, non nulla legibus.
33 Exsistunt etiam saepe iniuriae calumnia quadam et
nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex
quo illud " Summum ius summa iniuria " factum est
iam tritum sermone proverbium. Quo in genere
etiam in re publica multa peccantur, ut ille, qui, cum
triginta dierum essent cum hoste indutiae factae,
noctu populabatur agros, quod dierum essent pactae,
non noctium indutiae. Ne noster quidem probandus,
si verum est Q. Fabium Labeonem seu quem alium
(nihil enim habeo praeter auditum) arbitrum Nolanis
et Neapolitanis de finibus a senatu datum, cum ad
locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ne
cupide quid agerent, ne appetenter, atque ut regredi
quam progredi mallent. Id cum utrique fecissent,
aliquantum agri in medio relictum est. Itaque
illorum finis sic, ut ipsi dixerant, terminavit; in medio
relictum quod erat, populo Romano adiudicavit.
Decipere hoc quidem est, non iudicare. Quocirca in
omni est re fugienda talis sollertia.

XI. Sunt autem quaedam officia etiam adversus
eos servanda, a quibus iniuriam acceperis. Est enim
ulciscendi et puniendi modus; atque haud scio an
satis sit eum, qui lacessierit, iniuriae suae paenitere,

[a] Each praetor, at his inauguration, announced publicly the principles and policies that should guide him in the administration of his office. These were the source of the *Ius Praetorium*, which explained and supplemented the common law (*Ius Civile*) and even modified its ancient rigour so as to conform with a more advanced public sentiment, and form a most valuable part of the body of Roman Law.

[b] This story is told of Cleomenes, King of Sparta (520–491 B.C.), in the war with Argos. (Plutarch, Apophth. Lacon. 223 A.)

misled by false pretences? Such obligations are annulled in most cases by the praetor's edict in equity,[a] in some cases by the laws.

33 Injustice often arises also through chicanery, that is, through an over-subtle and even fraudulent construction of the law. This it is that gave rise to the now familiar saw, " More law, less justice." Through such interpretation also a great deal of wrong is committed in transactions between state and state; thus, when a truce had been made with the enemy for thirty days, a famous general[b] went to ravaging their fields by night, because, he said, the truce stipulated " days," not nights. Not even our own countryman's action is to be commended, if what is told of Quintus Fabius Labeo is true—or whoever it was (for I have no authority but hearsay): appointed by the Senate to arbitrate a boundary dispute between Nola and Naples, he took up the case and interviewed both parties separately, asking them not to proceed in a covetous or grasping spirit, but to make some concession rather than claim some accession. When each party had agreed to this, there was a considerable strip of territory left between them. And so he set the boundary of each city as each had severally agreed; and the tract in between he awarded to the Roman People. Now that is swindling, not arbitration. And therefore such sharp practice is under all circumstances to be avoided. Chicanery.

XI. Again, there are certain duties that we owe even to those who have wronged us. For there is a limit to retribution and to punishment; or rather, I am inclined to think, it is sufficient that the aggressor should be brought to repent of his wrong-doing, in Our duty to those who have wronged us.

ut et ipse ne quid tale posthac et ceteri sint ad iniuriam tardiores.

34 Atque in re publica maxime conservanda sunt iura belli. Nam cum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per vim, cumque illud proprium sit hominis, hoc beluarum, confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore.

35 Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace vivatur, parta autem victoria conservandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt, ut maiores nostri Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt, at Carthaginem et Numantiam funditus sustulerunt; nollem Corinthum, sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia paci, quae nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset optemperatum, si non optimam, at aliquam rem publicam, quae nunc nulla est, haberemus.

Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est, tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ii, qui

civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more maiorum.

36 Ac belli quidem aequitas sanctissime fetiali populi Romani iure perscripta est. Ex quo intellegi potest nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur aut denuntiatum ante sit et indictum. [Popilius imperator tenebat provinciam, in cuius exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Popilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Popilium scripsit, ut, si eum patitur [1] in exercitu remanere, secundo eum obliget militiae sacramento, quia priore amisso iure cum hostibus
37 pugnare non poterat. Adeo summa erat observatio in bello movendo.] [2] M. quidem Catonis senis est epistula ad M. filium, in qua scribit se audisse eum missum factum esse a consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne proelium ineat; negat enim ius esse, qui miles non sit, cum hoste pugnare.

XII. Equidem etiam illud animadverto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi rei tristitiam mitigatam. Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc pere-

[1] *patitur* A B H a b; *patiatur* c.
[2] *Popilius . . . movendo* bracketed by Madvig, Edd.; *Popilius . . . poterat* bracketed by Unger.

[a] Lucius Aemilius Paulus (B.C. 168).

grinum dicimus. Indicant duodecim tabulae: AUT STATUS DIES CUM HOSTE, itemque: ADVERSUS HOSTEM AETERNA AUCTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicum bellum geras, tam molli nomine appellare? Quamquam id nomen durius effecit[1] iam vetustas; a peregrino enim recessit et proprie in eo, qui arma contra ferret, remansit.

38 Cum vero de imperio decertatur belloque quaeritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii proposita gloria est, minus acerbe gerenda sunt Ut enim cum civi aliter contendimus, si[2] est inimicus, aliter, si competitor (cum altero certamen honoris et dignitatis est, cum altero capitis et famae), sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret, cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Poenis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Poeni foedifragi, crudelis Hannibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa praeclara:

Ennius, Ann. VI, Vahlen², xii, 194-201

Nec mi aurum posco nec mi pretium dederitis,
Nec[3] cauponantes bellum, sed belligerantes
Ferro, non auro vitam cernamus utrique.

[1] *effecit* Edd.; *efficit* MSS.
[2] *cum cive* [Edd.: *civi*] *aliter contendimus si* L, Anemoecius, Edd.; *cum civiliter contendimus aliter si* A B H a b c.
[3] *Nec* A B H b c; *Non* L p, Bt., Heine.

censores, quoad quisque eorum vixit, qui peierassent, in aerariis reliquerunt nec minus illum, qui iuris iurandi fraude culpam invenerat. Cum enim Hannibalis permissu exisset de castris, rediit paulo post, quod se oblitum nescio quid diceret; deinde egressus e castris iure iurando se solutum putabat, et erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum.

Maximum autem exemplum est iustitiae in hostem a maioribus nostris constitutum, cum a Pyrrho perfuga senatui est pollicitus se venenum regi daturum et eum necaturum, senatus et C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit. Ita ne hostis quidem et potentis et bellum ultro inferentis interitum cum scelere approbavit.][1]

41 Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est.

Meminerimus autem etiam adversus infimos iustitiam esse servandam. Est autem infima condicio et fortuna servorum, quibus non male praecipiunt qui ita iubent uti, ut mercennariis: operam exigendam, iusta praebenda.

Cum autem duobus modis, id est aut vi aut fraude, fiat iniuria, fraus quasi vulpeculae, vis leonis videtur; utrumque homine alienissimum, sed fraus odio digna

[1] *Secundo . . . re non erat* om. L c; *Secundo . . . approbavit* om. A B H a b p, Edd.

maiore. Totius autem iniustitiae nulla capitalior quam eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur.

De iustitia satis dictum.

Ch. VII 42 XIV. Deinceps, ut erat propositum, de beneficentia ac de liberalitate dicatur, qua quidem nihil est naturae hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim, primum ne obsit benignitas et iis ipsis, quibus benigne videbitur fieri et ceteris, deinde ne maior benignitas sit quam facultates, tum ut pro dignitate cuique tribuatur; id enim est iustitiae fundamentum, ad quam haec referenda sunt omnia. Nam et qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt, et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rem aliena convertant.

43 Sunt autem multi, et quidem cupidi splendoris et gloriae, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur, iique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abest ab [1] officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quae prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullae, C. Caesaris pecuniarum translatio a iustis

[1] *ab* c, Edd.; not in A B H L b.

hominibus planeque sapientibus, sed cum iis, in quibus praeclare agitur si sunt simulacra virtutis, etiam hoc intellegendum puto, neminem omnino esse neglegendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat, colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime virtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua multa iam dicta sunt, iustitia. Nam fortis animus et magnus in homine non perfecto nec sapiente [1] ferventior plerumque est, illae virtutes bonum virum videntur potius attingere.

Atque haec in moribus.

47 De benivolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligamur,[2] sed benivolentiam non adulescentulorum more ardore quodam amoris, sed stabilitate potius et constantia iudicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, maior quaedam cura adhibenda est; nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est.

48 Quodsi ea, quae utenda acceperis, maiore mensura,
Op. 349-351 si modo possis, iubet reddere Hesiodus, quidnam beneficio provocati facere debemus? an imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre, quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? Nam cum duo genera

[1] *sapiente* MSS.; *sapienti* Wesenberg, Bt.
[2] *diligamur* A B^2 H L b c; *diligimur* B^1, Bt^1.

and ideally wise, but men who do very well, if there be found in them but the semblance of virtue. I therefore think that this is to be taken for granted, that no one should be entirely neglected who shows any trace of virtue; but the more a man is endowed with these finer virtues—temperance, self-control, and that very justice about which so much has already been said—the more he deserves to be favoured. I do not mention fortitude, for a courageous spirit in a man who has not attained perfection and ideal wisdom is generally too impetuous; it is those other virtues that seem more particularly to mark the good man.

So much in regard to the character of the object of our beneficence.

47 But as to the affection which anyone may have for us, it is the first demand of duty that we do most for him who loves us most; but we should measure affection, not like youngsters, by the ardour of its passion, but rather by its strength and constancy. But if there shall be obligations already incurred, so that kindness is not to begin with us, but to be requited, still greater diligence, it seems, is called for; for no duty is more imperative than that of proving one's gratitude. Motives to generosity: (1) love, (2) requital,

48 But if, as Hesiod bids, one is to repay with interest, if possible, what one has borrowed in time of need, what, pray, ought we to do when challenged by an unsought kindness? Shall we not imitate the fruitful fields, which return more than they receive? For if we do not hesitate to confer favours upon those who we hope will be of help to us, how ought we to deal with those who have already helped us? For generosity is of two kinds: doing

liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi, demus necne, in nostra potestate est, non reddere viro bono non licet, modo [1] id facere possit sine iniuria.

49 Acceptorum autem beneficiorum sunt dilectus habendi, nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, benivolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam sine iudicio vel morbo in omnes vel repentino quodam quasi vento impetu animi incitati; quae beneficia aeque magna non sunt habenda atque ea, quae iudicio, considerate constanterque delata sunt.

Sed in collocando beneficio et in referenda gratia, si cetera paria sunt, hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari; quod contra fit a plerisque; a quo enim plurimum sperant,[2] etiamsi ille iis non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

50 XVI. Optime autem societas hominum coniunctioque servabitur, si, ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur.

Sed, quae naturae principia sint communitatis et societatis humanae, repetendum videtur altius; est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Eius autem vinculum est ratio et

[1] *modo* A H L b c; *si modo* B.
[2] *sperant* Marg. A, Edd.; *spectant* A b (*spernant* Marg. b).

a kindness and requiting one. Whether we do the kindness or not is optional; but to fail to requite one is not allowable to a good man, provided he can make the requital without violating the rights of others.

49 Furthermore, we must make some discrimination between favours received; for, as a matter of course, the greater the favour, the greater is the obligation. But in deciding this we must above all give due weight to the spirit, the devotion, the affection, that prompted the favour. For many people often do favours impulsively for everybody without discrimination, prompted by a morbid sort of benevolence or by a sudden impulse of the heart, shifting as the wind. Such acts of generosity are not to be so highly esteemed as those which are performed with judgment, deliberation, and mature consideration.

But in bestowing a kindness, as well as in making a requital, the first rule of duty requires us—other things being equal—to lend assistance preferably to people in proportion to their individual need. Most people adopt the contrary course: they put themselves most eagerly at the service of the one from (3) self-interest, whom they hope to receive the greatest favours, even though he has no need of their help.

50 XVI. The interests of society, however, and its (4) relationship. common bonds will be best conserved, if kindness be shown to each individual in proportion to the closeness of his relationship.

But it seems we must trace back to their ultimate The principles of human society. sources the principles of fellowship and society that Nature has established among men. The first principle is that which is found in the connection subsisting between all the members of the human race;

oratio, quae docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines coniungitque naturali quadam societate; neque ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem saepe dicimus, ut in equis, in leonibus, iustitiam, aequitatem, bonitatem non dicimus; sunt enim rationis et orationis expertes.

51 Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas haec est; in qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas, ut, quae discripta[1] sunt legibus et iure civili, haec ita teneantur, ut sit constitutum legibus ipsis,[2] cetera sic observentur, ut in Graecorum proverbio est, amicorum esse communia omnia. Omnium[3] autem communia hominum videntur ea, quae sunt generis eius, quod ab Ennio positum in una re transferri in permultas potest: 51

(Telephus?) Vahlen², Fab. Inc. 398

Homó, qui erranti cómiter monstrát viam,
Quasi lúmen de suo lúmine accendát, facit.
Nihiló minus ipsi lúcet,[4] cum illi accénderit.

Una ex re satis praecipit, ut, quicquid sine detri-
52 mento commodari possit, id tribuatur vel ignoto; ex quo sunt illa communia: non prohibere aqua profluente, pati ab igne ignem capere, si qui velit, consilium 52

[1] *discripta* H b, Edd.; *descripta* A B L a c.
[2] *legibus ipsis* Gulielmus, Edd.; *e* (*ex* c) *quibus ipsis* MSS.
[3] *Omnium* Zumpt, Edd.; *omnia* MSS.
[4] *ipsi lucet* Edd.; *ipsi luceat* A B H b c; *ipsi ut luceat* a.

[a] κοινὰ τὰ (τῶν) φίλων (Plato, Phaedr. 279 C; Aristotle, Eth. VIII, 11).

fidele deliberanti dare, quae sunt iis utilia, qui accipiunt, danti non molesta. Quare et his utendum est et semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiae parvae singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo, vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem: "Nihilo minus ipsi lucet," ut facultas sit, qua in nostros simus liberales.

53 XVII. Gradus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab illa infinita discedatur, propior[1] est eiusdem gentis, nationis, linguae, qua maxime homines coniunguntur; interius etiam est eiusdem esse civitatis; multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viae, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines praeterea et familiaritates multisque cum multis res rationesque contractae.

Artior vero colligatio est societatis propinquorum; ab illa enim immensa societate humani generis in
54 exiguum angustumque concluditur. Nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia; id autem est principium urbis et quasi seminarium rei publicae. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum sobrinorumque, qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos tam-

[1] *propior* A a c (ex corr.), Edd.; *proprior* B H b.

quam in colonias exeunt. Sequuntur conubia et affinitates, ex quibus etiam plures propinqui; quae propagatio et suboles origo est rerum publicarum. Sanguinis autem coniunctio et benivolentia devincit
55 homines *et*[1] caritate; magnum est enim eadem habere monumenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulcra habere communia.

Sed omnium societatum nulla praestantior est, nulla firmior, quam cum viri boni moribus similes sunt familiaritate coniuncti; illud enim honestum, quod saepe dicimus, etiam si in alio cernimus, [tamen][2] nos movet atque illi, in quo id inesse videtur, amicos
56 facit. Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit facitque, ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur, tamen iustitia et liberalitas id maxime efficit. Nihil autem est amabilius nec copulatius quam morum similitudo bonorum; in quibus enim eadem studia sunt, eaedem voluntates, in iis fit ut aeque quisque altero delectetur ac se ipso, efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut[3] unus fiat ex pluribus.

Magna etiam illa communitas est, quae conficitur ex beneficiis ultro et citro datis acceptis, quae et mutua et grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate.

57 Sed cum omnia ratione animoque lustraris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior quam ea, quae cum re publica est uni cuique nostrum. Cari

[1] *et* Perizonius, Edd.; not in MSS.
[2] *tamen* MSS., Müller; del. Unger, Bt., Heine.
[3] *efficiturque id quod P. ultimum in amicitia putavit ut* Nonius (s.v. ultimum) (i.e. Pythagoras's ideal of friendship is realized).

sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares, sed omnes omnium caritates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam et in ea funditus delenda occupati et sunt et fuerunt.

58 Sed si contentio quaedam et comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii, principes sint patria et parentes, quorum beneficiis maximis obligati sumus, proximi liberi totaque domus, quae spectat in nos solos neque aliud ullum potest habere perfugium, deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum communis etiam fortuna plerumque est.

Quam ob rem necessaria praesidia vitae debentur iis maxime, quos ante dixi, vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicitiis vigent maxime, estque ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniugavit.

59 XVIII. Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, et quid quisque vel sine nobis aut possit consequi aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui temporum; suntque officia, quae aliis magis quam aliis debeantur; ut vicinum citius adiuveris in fructibus percipiendis quam aut fratrem aut

---

[a] Antony and his associates. [b] Caesar, Clodius, Catiline.

familiarem, at, si lis in iudicio sit, propinquum potius et amicum quam vicinum defenderis. Haec igitur et talia circumspicienda sunt in omni officio [et consuetudo exercitatioque capienda],[1] ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus et addendo deducendoque[2] videre, quae reliqui summa fiat, ex quo, quantum cuique debeatur, intellegas.

60 Sed ut nec medici nec imperatores nec oratores, quamvis artis praecepta perceperint, quicquam magna laude dignum sine usu et exercitatione consequi possunt, sic officii conservandi praecepta traduntur illa quidem, ut facimus ipsi, sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat.

Atque ab iis[3] rebus, quae sunt in iure societatis humanae, quem ad modum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus.

61 Intelligendum autem est, cum proposita sint genera quattuor, e quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno elatoque humanasque res despiciente factum sit. Itaque in probris maxime in promptu est si quid tale dici potest:

Inc. inc. fab., Ribbeck[3], 210

" Vós enim,[4] iuvenes, ánimum geritis múliebrem,
ílla " virgo " viri "[5]

et si quid eius modi:

Enn. Aj., Vahlen[3], 18

Salmácida, spolia síne sudore et sánguine.

[1] *et . . . capienda* om. Facciolati, Edd.
[2] *deducendoque* p; *ducendoque* A B H L a b (supersor. sec. m. *demendo*); *demendoque* c.
[3] *iis* Edd.; *his* MSS.
[4] *enim* A B H b c; *etenim* a.
[5] *illa* " *virgo* " *viri* " Ed.; *illa virgo viri* MSS.; *virago* Orelli.

[a] Cloelia (see Index).

64 Sed illud odiosum est, quod in hac elatione et magnitudine animi facillime pertinacia et nimia cupiditas principatus innascitur. Ut enim apud Laches 182 E Platonem est, omnem morem Lacedaemoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi, sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellet,[1] ita maxime vult princeps omnium vel potius solus esse. Difficile autem est, cum praestare omnibus concupieris, servare aequitatem, quae est iustitiae maxime propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se nec ullo publico ac legitimo iure patiantur, exsistuntque in re publica plerumque largitores et factiosi, ut opes quam maximas consequantur et sint vi[2] potius superiores quam iustitia pares. Sed quo difficilius, hoc praeclarius; nullum enim est tempus, quod iustitia vacare debeat.

65 Fortes igitur et magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem et sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat principemque se esse mavult quam videri; etenim qui ex errore imperitae multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res iniustas impellitur, ut quisque altissimo animo est, gloriae cupiditate;[3] qui locus est sane lubricus, quod vix invenitur, qui laboribus susceptis periculisque aditis non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

[1] *excellet* A B H L b c; *excellit* a, Bt.
[2] *vi* a, Edd.; *ut* A B H b; *utcumque* L c.
[3] *altissimo animo est, gloriae cupiditate* Pearce (confirmed by several MSS.), Edd.; *alt. an. et gloriae cupiditate* A B H b p; *est alt. an. et gloria et cupiditate* L c.

et pecuniae fugienda cupiditas; nihil enim est tam angusti animi tamque parvi quam amare divitias, nihil honestius magnificentiusque quam pecuniam contemnere, si non habeas, si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre.

Cavenda etiam est gloriae cupiditas, ut supra dixi; eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda ac potius aut non accipienda interdum aut deponenda non numquam.

69 Vacandum autem omni est animi perturbatione, cum cupiditate et metu, tum etiam aegritudine et voluptate nimia [1] et iracundia, ut tranquillitas animi et securitas adsit, quae affert cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem et sunt et fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes a negotiis publicis se removerint ad otiumque perfugerint; in his et nobilissimi philosophi longeque principes et quidam homines severi et graves nec populi nec principum mores ferre potuerunt, vixeruntque non nulli in agris delectati re sua familiari.

70 His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium est sic vivere, ut velis.

XXI. Quare cum hoc commune sit potentiae cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis, alteri se

[1] *voluptate nimia* Orelli, Müller; *voluptate animi* A H L a b c; *vol. animi et securitas* (*et iracundia ut tr. animi* by a later hand on the margin) B; *voluptate* [*animi*], Bt., Heine.

[a] As Cicero did at the expiration of his consulship.
[b] As Sulla did in his dictatorship. The contrast to Caesar is the more striking for Cicero's not mentioning it.
[c] e.g. Plato, Aristotle, Zeno, Pythagoras, Anaxagoras.
[d] Such as Cicero's friend, Atticus, and Marcus Piso.

adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant, alteri, si contenti sint et suo et parvo. In quo neutrorum omnino contemnenda sententia est, sed et facilior et tutior et minus aliis gravis aut molesta vita est otiosorum, fructuosior autem hominum generi et ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui se ad rem publicam et ad magnas res gerendas accommodaverunt.

71 Quapropter et iis forsitan concedendum sit rem publicam non capessentibus, qui excellenti ingenio doctrinae sese dediderunt, et iis, qui aut valetudinis imbecillitate aut aliqua graviore causa impediti a re publica recesserunt, cum eius administrandae potestatem aliis laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quae plerique mirentur, imperia et magistratus, iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto; quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant et pro nihilo putent, difficile factu est non probare; sed videntur labores et molestias, tum offensionum et repulsarum quasi quandam ignominiam timere et infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum sibi constent, voluptatem severissime contemnant, in dolore sint molliores, gloriam neglegant, frangantur infamia, atque ea quidem non satis constanter.

72 Sed iis, qui habent a natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi

magistratus et gerenda res publica est; nec enim aliter aut regi civitas aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem rem publicam nihilo[1] minus quam philosophis, haud scio an magis etiam et magnificentia et despicientia adhibenda est[2] rerum humanarum, quam saepe dico, et tranquillitas animi atque securitas, siquidem nec anxii futuri
73 sunt et cum gravitate constantiaque victuri. Quae faciliora sunt philosophis, quo minus multa patent in eorum vita, quae fortuna feriat, et quo minus multis rebus egent, et quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur maioraque studia efficiendi[3] rem publicam gerentibus quam quietis, quo magis iis et magnitudo est animi adhibenda et vacuitas ab angoribus.

Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit, sed etiam ut habeat efficiendi facultatem; in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignaviam aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, prius quam aggrediare, adhibenda est praeparatio diligens.

74 XXII. Sed cum plerique arbitrentur res bellicas maiores esse quam urbanas, minuenda est haec opinio. Multi enim bella saepe quaesiverunt propter gloriae cupiditatem, atque id in magnis animis ingeniisque plerumque contingit, eoque magis, si sunt ad rem militarem apti et cupidi bellorum

[1] *nihilo* Wesenberg, Edd.; *nihil* MSS.
[2] *est* Manutius, Edd.; *sit* MSS.
[3] *maioraque studia efficiendi* Unger, Müller: *maioraque efficiendi* A^1 B H L b c; *maiorque cura efficiendi* a, Bt., Heine; *maioraque efficienda* A^2 p.

et vir et imperator, in exscindenda Numantia rei publicae profuit quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum Ti. Gracchum interemit; quamquam haec quidem res non solum ex domestica est ratione (attingit etiam bellicam, quoniam vi manuque confecta est), sed tamen id ipsum est gestum consilio urbano sine exercitu.

Cic., de temp. suis, iii

77 Illud autem optimum est, in quod invadi solere ab improbis et invidis audio:

"Cedant arma togae, concedat laurea laudi."

Ut enim alios omittam, nobis rem publicam gubernantibus nonne togae arma cesserunt? neque enim periculum in re publica fuit gravius umquam nec maius otium. Ita consiliis diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quae res igitur gesta umquam
78 in bello tanta? qui triumphus conferendus? licet enim mihi, M. fili, apud te gloriari, ad quem et hereditas huius gloriae et factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompeius, multis audientibus hoc tribuit, ut diceret frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in rem publicam beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus.

Sunt igitur domesticae fortitudines non inferiores

---

[a] The praises of Cicero for his overthrow of the conspiracy of Catiline.

[b] The laurels of the triumphant general.

militaribus; in quibus plus etiam quam in his operae studiique ponendum est.

79 XXIII. Omnino illud honestum, quod ex animo excelso magnificoque quaerimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus et ita afficiendum est, ut oboedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis et in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura et cogitatione; in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati rei publicae praesunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio saepe aut non suscepta aut confecta bella sunt, non numquam etiam illata, ut M. Catonis bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit
80 auctoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio quam decertandi fortitudo, sed cavendum, ne id bellandi magis fuga quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quaesita videatur.

Fortis vero animi et constantis est non perturbari in rebus asperis nec tumultuantem de gradu deici, ut dicitur, sed praesenti animo uti et consilio nec a ratione discedere.

81 Quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, praecipere cogitatione futura et aliquanto [1] ante

[1] *aliquanto* Edd.; *aliquando* MSS.

optare dementis est, subvenire autem tempestati quavis ratione sapientis, eoque magis, si plus adipiscare re explicata boni quam addubitata mali.

Periculosae autem rerum actiones partim iis [1] sunt, qui eas suscipiunt, partim rei publicae. Itemque alii de vita, alii de gloria et benivolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula quam ad communia dimicareque paratius de honore et gloria quam de ceteris commodis.

84 Inventi autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed etiam vitam profundere pro patria parat essent, iidem gloriae iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne re publica quidem postulante; ut Callicratidas, qui, cum Lacedaemoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello multaque fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam nec cum Atheniensibus dimicandum putabant; quibus ille respondit Lacedaemonios classe illa amissa aliam parare posse, se fugere sine suo dedecore non posse. Atque haec quidem Lacedaemoniis [2] plaga mediocris, illa pestifera, qua, cum Cleombrotus invidiam timens temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedaemoniorum opes corruerunt.

[1] *iis* Edd.; *his* MSS.
[2] *quidem Lacedaemoniis* Edd., *quidem de Lacedaemoniis* MSS.

[a] Such as the esteem and good-will of fellow-citizens; life, liberty, and the pursuit of happiness; the existence of the state and all the advantages it brings.

Ann. xii, Vahlen², 370–372

Quanto Q. Maximus melius! de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.
Noenum rumores ponebat [1] ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen invidiae metu non audeant [2] dicere.

85 XXV. Omnino qui rei publicae praefuturi sunt,
Rep. I, 342 E duo Platonis praecepta teneant, unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quaecumque agunt, ad eam
Rep. iv, 420 B referant obliti commodorum suorum, alterum, ut totum corpus rei publicae curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio rei publicae ad eorum utilitatem, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem neglegunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam; ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cuiusque videantur, pauci universorum.

86 Hinc apud Atheniensis magnae discordiae, in nostra re publica non solum seditiones, sed etiam pestifera bella civilia; quae gravis et fortis civis et

[1] *Noenum rumores ponebat* Lachmann (ad Lucr. III, 198); *Non enim rumores ponebat* MSS.; *Non ponebat enim* alii.

[2] *audeant* Ernesti; *audent* MSS., Bt.¹, Heine.

---

[a] Sacrificing public interests to personal glory.
[b] From the death of Pericles on.
[c] Such as the conspiracy of Catiline.
[d] The civil wars of Marius and Sulla, Caesar and Pompey.

cenda etiam est facilitas et altitudo animi, quae dicitur, ne, si irascamur aut intempestive accedentibus aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem et odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur rei publicae causa severitas, sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem et animadversio et castigatio contumelia vacare debet neque ad eius, qui punitur [1] aliquem aut verbis castigat,[2] sed ad rei publicae utilitatem referri.

89 Cavendum est etiam, ne maior poena quam culpa sit, et ne isdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo; numquam enim, iratus qui accedet ad poenam, mediocritatem illam tenebit, quae est inter nimium et parum, quae placet Peripateticis, et recte placet, modo ne laudarent iracundiam et dicerent utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est optandumque, ut ii, qui praesunt rei publicae, legum similes sint, quae ad puniendum non iracundia, sed aequitate dicuntur.

90 XXVI. Atque etiam in rebus prosperis et ad voluntatem nostram fluentibus superbiam magno-

[1] *punitur* Nonius, Edd.; *punit* a; *puniet* A B H b c.
[2] *castigat* MSS.; *fatigat* Nonius, Orelli.

---

[a] The quality elsewhere expressed by Cicero with *βαθύτης* —'depth,' 'reserve,' the art of concealing and controlling one's feelings under an outward serenity of manner.

pere, fastidium arrogantiamque fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderate ferre levitatis est, praeclaraque est aequabilitas in omni vita et idem semper vultus eademque frons, ut de Socrate itemque [1] de C. Laelio accepimus.[2] Philippum quidem, Macedonum regem, rebus gestis et gloria superatum a filio, facilitate et humanitate video superiorem fuisse; itaque alter semper magnus, alter saepe turpissimus; ut recte praecipere videantur, qui monent, ut, quanto superiores simus, tanto nos geramus summissius. Panaetius quidem Africanum, auditorem et familiarem suum, solitum ait dicere, "ut equos propter crebras contentiones proeliorum ferocitate exsultantes domitoribus tradere soleant, ut iis [3] facilioribus possint uti, sic homines secundis rebus effrenatos sibique praefidentes tamquam in gyrum rationis et doctrinae duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem varietatemque fortunae."

91 Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum iisque maior etiam quam ante tribuenda auctoritas. Isdemque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus auris neve [4] adulari nos sinamus, in quo falli facile est; tales enim nos esse putamus, ut iure laudemur; ex

[1] *itemque* H² a, Edd.; *idemque* A B H¹ L b c.
[2] *accepimus* B² a c, Edd.; *accipimus* A B¹ H b.
[3] *iis* Edd.; *his* MSS.
[4] *neve* Nonius, Edd.; *nec* MSS.

quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur et in maximis versantur erroribus.

Sed haec quidem hactenus.

92 Illud autem sic est iudicandum, maximas geri res et maximi animi ab iis,[1] qui res publicas regant, quod earum administratio latissime pateat ad plurimosque pertineat; esse autem magni animi et fuisse multos etiam in vita otiosa, qui aut investigarent aut conarentur magna quaedam seseque suarum rerum finibus continerent aut interiecti inter philosophos et eos, qui rem publicam administrarent, delectarentur re sua familiari non eam quidem omni ratione exaggerantes neque excludentes ab eius usu suos potiusque et amicis impertientes et rei publicae, si quando usus esset. Quae primum bene parta[2] sit nullo neque turpi quaestu neque odioso, deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia,[3] tum quam plurimis, modo dignis, se utilem praebeat nec libidini potius luxuriaeque quam liberalitati et beneficentiae pareat.

Haec praescripta servantem licet magnifice, graviter animoseque vivere atque etiam simpliciter, fideliter, † vere hominum amice.

93 XXVII. Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua verecundia et quasi

[1] *iis* Edd.; *his* MSS.
[2] *parta* B^1, Edd.; *parata* A B^2 H L a b c.
[3] *deinde . . . parsimonia* Edd., after Unger, transpose; in MSS. it follows *tum . . . pareat.*

[a] § 70.

quidam ornatus vitae, temperantia et modestia omnisque sedatio perturbationum animi et rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum potest; Graece enim πρέπον dicitur. Huius[1] vis ea est, ut ab honesto non queat
94 separari; nam et, quod decet, honestum est et, quod honestum est, decet; qualis autem differentia sit honesti et decori, facilius intellegi quam explanari potest. Quicquid est enim, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas.[a] Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat apparet. Nam et ratione uti atque oratione prudenter et agere, quod agas, considerate omnique in re quid sit veri videre et tueri decet, contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet quam delirare et mente esse captum; et iusta omnia decora sunt, iniusta contra, ut turpia, sic indecora.

Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro et decorum videtur, quod contra, id ut turpe, sic indecorum.

95 Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum, et ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam, idque intellegitur

[1] *dicitur. Huius* Edd.; *dicitur decorum. huius* MSS.

---

[a] *Decorum*, Cicero's attempt to translate πρέπον, means an appreciation of the fitness of things, propriety in inward feeling or outward appearance, in speech, behaviour, dress, etc. *Decorum* is as difficult to translate into English as πρέπον is to reproduce in Latin; as an adjective, it is here rendered by 'proper,' as a noun, by 'propriety.'

in omni virtute, quod deceat; quod cogitatione magis a virtute potest quam re separari. Ut venustas et pulchritudo corporis secerni non potest a valetudine, sic hoc, de quo loquimur, decorum totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente et cogitatione distinguitur.

96 Est autem eius discriptio [1] duplex; nam et generale quoddam decorum intellegimus, quod in omni honestate versatur, et aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiae in eo, in quo natura eius a reliquis animantibus differat. Quae autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum velint esse, quod ita naturae consentaneum sit, ut in eo moderatio et temperantia appareat cum specie quadam liberali.

Cic., Or. xxii, 71

97 XXVIII. Haec ita intellegi possumus existimare ex eo decoro, quod poetae sequuntur; de quo alio loco plura dici solent. Sed tum [2] servare illud poëtas, quod deceat, dicimus, cum id, quod quaque persona dignum est, et fit et dicitur; ut, si Aeacus aut Minos diceret:

Attius, Atreus, Ribbeck², 203

óderint, dum métuant,

aut:

natís sepulchro ipse ést parens,

[1] *discriptio* b, Edd.; *descriptio* A B H a; *distinctio* L c.
[2] *Sed tum* L c, Edd.; *sed ut tum* A B H b.

ibid., 226 indecorum videretur, quod eos fuisse iustos accepimus; at Atreo dicente plausus excitantur; est enim digna persona oratio. Sed poëtae, quid quemque deceat, ex persona iudicabunt; nobis autem personam imposuit ipsa natura magna cum excellentia praestantiaque animantium reliquarum.[1]

98 Quocirca poëtae in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat et quid deceat, videbunt, nobis autem cum a natura constantiae, moderationis, temperantiae, verecundiae partes datae sint, cumque eadem natura doceat non neglegere, quem ad modum nos adversus homines geramus, efficitur, ut et illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum quam late fusum sit, appareat et hoc, quod spectatur in uno quoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos et delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt, sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine et constantia et moderatione dictorum omnium atque factorum.

99 Adhibenda est igitur quaedam reverentia adversus homines et optimi cuiusque et reliquorum. Nam neglegere, quid de se quisque sentiat, non solum arro-

[1] *reliquarum* A^1 B^1 H a b; *rèliquorum* A^2 B^2 c.

gantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat in hominum ratione habenda inter iustitiam et verecundiam. Iustitiae partes sunt non violare homines, verecundiae non offendere; in quo maxime vis perspicitur decori.

His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

100 Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quae deducit ad convenientiam conservationemque naturae; quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus sequemurque et id, quod acutum et perspicax natura est, et id, quod ad hominum consociationem accommodatum, et id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus; neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

101 Duplex est enim vis animorum atque natura;[1] una pars in appetitu posita est, quae est ὁρμή Graece, quae hominem huc et illuc rapit, altera in ratione, quae docet et[2] explanat, quid faciendum fugiendumque[3] sit. Ita fit, ut ratio praesit, appetitus obtemperet.

XXIX. Omnis autem actio vacare debet temeritate et neglegentia nec vero agere quicquam, cuius non possit causam probabilem reddere; haec est enim fere discriptio[4] officii.

102 Efficiendum autem est, ut appetitus rationi

[1] *natura* Edd.; *naturae* MSS.
[2] *et* L c, Edd.; not in A B H b.
[3] *fugiendumque* A B H a b; *fugiendumve* L c p.
[4] *discriptio* B H, Bt.[1]; *descriptio* A L a b c, Bt.[2], Müller, Heine.

oboediant eamque neque praecurrant nec propter pigritiam aut ignaviam deserant sintque tranquilli atque omni animi perturbatione careant; ex quo elucebit omnis constantia omnisque moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur et tamquam exsultantes sive cupiendo sive fugiendo non satis a ratione retinentur, ii[1] sine dubio finem et modum transeunt; relinquunt enim et abiciunt oboedientiam nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturae; a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum aut eorum, qui aut libidine aliqua aut metu commoti sunt aut voluptate nimia gestiunt; quorum omnium voltus, voces, motus statusque mutantur.

103 Ex quibus illud intellegitur, ut ad officii formam revertamur, appetitus omnes contrahendos sedandosque esse excitandamque animadversionem et diligentiam, ut ne quid temere ac fortuito, inconsiderate neglegenterque agamus. Neque enim ita generati a natura sumus, ut ad ludum et iocum facti esse videamur, ad severitatem potius et ad quaedam studia graviora atque maiora. Ludo autem et ioco uti illo quidem licet, sed sicut somno et quietibus ceteris tum, cum gravibus seriisque rebus satis fecerimus. Ipsumque genus iocandi non profusum nec immodestum, sed ingenuum et facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quae ab honestatis actionibus

[1] *ii* Edd.; *hi* a; *hii* H; *hij* c.

non sit aliena, sic in ipso ioco aliquod probi ingeiin
104 lumen eluceat. Duplex omnino est iocandi genus, unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum, alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster et Atticorum antiqua comoedia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt, multaque multorum facete dicta, ut ea, quae a sene Catone collecta sunt, quae vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui et illiberalis ioci. Alter est, si tempore fit, ut si remisso animo, *gravissimo* homine dignus,[1] alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum [2] obscenitas.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem et campus noster et studia venandi honesta exempla ludendi.

105 XXX. Sed pertinet ad omnem officii quaestionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque beluis antecedat; illae nihil sentiunt nisi voluptatem ad eamque feruntur omni impetu, hominis autem mens discendo alitur et cogitando, semper aliquid aut anquirit aut agit videndique et audiendi delectatione ducitur. Quin etiam, si quis est paulo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine), sed si quis est paulo

[1] *fit, ut si remisso animo, gravissimo homine dignus* Ed.; *fit, ut (et* c*) remisso animo homine dignus* MSS.; *fit aut si rem. an. magno homine* Madvig; *fit, ut sit remissio animo, homine dignus* Unger.

[2] *turpitudini adhibetur verborum* A B H a b, Edd.; *turpitudo adhibetur et verborum* L c.

erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat et dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam.

106 Ex quo intellegitur corporis voluptatem non satis esse dignam hominis praestantia, eamque contemni et reici oportere; sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse eius fruendae modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referatur et ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus,[1] quae sit in natura excellentia et dignitas, intellegemus, quam sit turpe diffluere luxuria et delicate ac molliter vivere quamque honestum parce, continenter, severe, sobrie.

107 Intellegendum etiam est duabus quasi nos a natura indutos esse personis; quarum una communis est ex eo, quod omnes participes sumus rationis praestantiaeque eius, qua antecellimus bestiis, a qua omne honestum decorumque trahitur, et ex qua ratio inveniendi officii exquiritur, altera autem, quae proprie singulis est tributa. Ut enim in corporibus magnae dissimilitudines sunt (alios videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere, itemque in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem), sic in animis exsistunt maiores etiam varieta-

108 tes. Erat in L. Crasso, in L. Philippo multus lepos, maior etiam magisque de industria in C. Caesare

[1] *volumus* A B^1 H^1 b; *volemus* B^2 H^2, Bt., Heine; *velimus* L; *vellemus* c.

tum singularum actionum, quam conservare non possis, si aliorum naturam imitans omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui innatus[1] est nobis, ne, ut quidam, Graeca verba inculcantes iure optimo rideamur, sic in actiones omnemque vitam
112 nullam discrepantiam conferre debemus. Atque haec differentia naturarum tantam habet vim, ut non numquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat, alius [in eadem causa] non debeat.[2] Num enim alia in causa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Caesari tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod lenior eorum vita et mores fuerant faciliores, Catoni cum incredibilem tribuisset natura gravitatem eamque ipse perpetua constantia roboravisset semperque in proposito susceptoque consilio permansisset, moriendum potius quam tyranni vultus aspiciendus fuit.
113 Quam multa passus est Ulixes in illo errore diuturno, cum et mulieribus, si Circe et Calypso mulieres appellandae sunt, inserviret et in omni sermone omnibus affabilem [et iucundum][3] esse se vellet! domi vero etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, veniret. At Aiax, quo animo traditur, milies oppetere mortem quam illa perpeti maluisset.

Quae contemplantes expendere oportebit, quid

[1] *innatus* Bt., Edd.; *notus* MSS.

[2] *alius in eadem causa non debeat* L c p, Müller, Heine; not in A B H b; *alius non debeat* a; *alius* [*in eadem causa*] *non debeat* Bt., Ed.

[3] *et iocundum* L c p; not in A B H a b; [*et iucundum*] Bt., Ed.

quisque habeat sui, eaque moderari nec velle experiri, quam se aliena deceant; id enim maxime quemque decet, quod est cuiusque maxime suum.

114 *Suum*[1] quisque igitur noscat ingenium acremque se et bonorum et vitiorum suorum iudicem praebeat, ne scaenici plus quam nos videantur habere 114
prudentiae. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt; qui voce freti sunt, Epigonos Medumque, qui gestu, Melanippam, Clytemnestram, semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam, non saepe Aesopus Aiacem. Ergo histrio hoc videbit in scaena, non videbit sapiens vir in vita?

Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus; sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quae nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decore, at quam minime indecore facere possimus; nec tam[2] est enitendum, ut bona, quae nobis data non sint, sequamur, quam ut vitia fugiamus.

115 XXXII. Ac duabus iis personis, quas supra dixi, tertia adiungitur, quam casus aliqui aut tempus imponit; quarta etiam, quam nobismet ipsi iudicio nostro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitas, honores, divitiae,[3] opes eaque, quae sunt his contraria, in casu sita temporibus gubernantur; ipsi 115

[1] *Suum* Orelli; not in MSS.; but p has *ingenium suum*.
[2] *tam* L c, Edd.; *tam* (i.e. *tamen*) A B H b.
[3] *nobilitas, h., divitiae* Unger; *nobilitatem, h., divitias* MSS.

[a] The universal and the individual; § 107.

certo genere cursuque vivendi, quam potuit, quod optimum esset, iudicare.

118 Nam quod[1] Herculem Prodicus[2] dicit, ut est apud Xenophontem, cum primum pubesceret, quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est, exisse in solitudinem atque ibi sedentem diu secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset, hoc Herculi " Iovis satu edito " potuit fortasse contingere, nobis non item,[3] qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur; plerumque autem parentium praeceptis imbuti ad eorum consuetudinem moremque deducimur; alii multitudinis iudicio feruntur, quaeque maiori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant; non nulli tamen sive felicitate quadam sive bonitate naturae sine[4] parentium disciplina rectam vitae secuti sunt viam.

Mem. II, i. 21-34

119 XXXIII. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut excellenti[5] ingenii magnitudine aut praeclara eruditione atque doctrina aut utraque re ornati spatium etiam deliberandi habuerunt, quem potissimum vitae cursum sequi vellent; in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus, quae aguntur, ex eo, quo modo quisque natus est, ut supra dictum est, quid deceat, exquirimus, tum in tota

[1] *Nam quod* L c, Edd.; *namque* A B H a b.
[2] *Prodicus* Manutius, Edd.; *prodigus* L c; *prodigum* B H b.
[3] *item* Edd.; *idem* MSS.
[4] *sine* Stuerenburg, Edd. plerique; *sive* MSS., Bt.[1]
[5] *excellenti* L c; *excellente* A B H a b; *excellentis* p.

vita constituenda multo est ei rei [1] cura maior adhibenda, ut constare in perpetuitate vitae possimus nobismet ipsis nec in ullo officio claudicare.

120 Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam, utriusque omnino habenda ratio est in deligendo genere vitae, sed naturae magis; multo enim et firmior est et constantior, ut fortuna non numquam tamquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturae suae non vitiosae genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat (id enim maxime decet), nisi forte se intellexerit errasse in deligendo genere vitae. Quod si acciderit (potest autem accidere), facienda morum institutorumque mutatio est. Eam mutationem si tempora adiuvabunt, facilius commodiusque faciemus; sin minus, sensim erit pedetemptimque facienda, ut amicitias, quae minus delectent et minus probentur, magis decere censent sapientes sensim diluere quam
121 repente praecidere. Commutato autem genere vitae omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur.

Sed quoniam paulo ante dictum est imitandos esse maiores, primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda, deinde si natura non feret, ut quaedam imitari possit [2] (ut superioris filius Africani, qui hunc Paulo natum adoptavit, propter infirmitatem

[1] *est ei rei* Gruter, Edd.; *est eius rei* L c p; *est rei* A B H b; *est ei* a.
[2] *possit* J. M. Heusinger, Edd.; *possint* MSS.

valetudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui); si igitur non poterit sive causas defensitare sive populum contionibus tenere sive bella gerere, illa tamen praestare debebit, quae erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hereditas a patribus traditur liberis omnique patrimonio praestantior gloria virtutis rerumque gestarum, cui dedecori esse nefas [et vitium] [1] iudicandum est.

122 XXXIV. Et quoniam officia non eadem disparibus aetatibus tribuuntur aliaque sunt iuvenum, alia seniorum, aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. 122

Est igitur adulescentis maiores natu vereri exque iis deligere optimos et probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur; ineuntis enim aetatis inscitia senum constituenda et regenda prudentia est. Maxime autem haec aetas a libidinibus arcenda est exercendaque in labore patientiaque et animi et corporis, ut eorum et in bellicis et in civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos et dare se iucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiae, quod erit facilius, si *ne* in eius modi quidem rebus maiores natu nolent [2] interesse.

123 Senibus autem labores corporis minuendi, exerci- 123

[1] *et* (*sed* b) *vitium* A B H a b; [*et vitium*] Bt.², Ed.; *et vicium* c; *et impium* L p, Bt.¹, Heine.

[2] *si ne in . . . nolent* Stuerenburg, Edd.; *si in . . . nolint* A B H a b; *si in . . . volent* L c; *si in . . . non nolint* Lambinus.

tationes animi etiam augendae videntur; danda vero opera, ut et amicos et iuventutem et maxime rem publicam consilio et prudentia quam plurimum adiuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quam ne languori se desidiaeque dedat; luxuria vero cum omni aetati turpis, tum senectuti foedissima est; sin autem etiam libidinum intemperantia accessit, duplex malum est, quod et ipsa senectus dedecus concipit et facit adulescentium impudentiorem intemperantiam.

124 Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, [de civium,][1] de peregrinorum officiis dicere.

Est igitur proprium munus magistratus intellegere se gerere personam civitatis debereque eius dignitatem et decus sustinere, servare leges, iura discribere,[2] ea fidei suae commissa meminisse.

Privatum autem oportet aequo et pari cum civibus iure vivere neque summissum et abiectum neque se efferentem,[3] tum in re publica ea velle, quae tranquilla et honesta sint; talem enim solemus et sentire bonum civem et dicere.

125 Peregrini autem atque incolae officium est nihil praeter suum negotium agere, nihil de alio anquirere minimeque esse in aliena re publica curiosum.

Ita fere officia reperientur, cum quaeretur, quid deceat, et quid aptum sit personis, temporibus,

[1] *de civium* MSS.; [*de civium*] Hieron., Wolff, Edd.
[2] *discribere* Bt., Ed., Heine; *describere* MSS.
[3] *efferentem* A H[1] L a b c; *ecferentem* B H[2], Ed.

aetatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda consilioque capiendo servare constantiam.

126 XXXV. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, dictis, in corporis denique motu et statu cernitur idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilibus ad eloquendum, sed satis erit intellegi, in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuscum apud quosque vivamus, his quoque de rebus pauca dicantur.

Principio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quae formam nostram reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu, quae partes autem corporis ad naturae necessitatem datae aspectum essent deformem habiturae atque foedum,[1] eas contexit atque
127 abdidit. Hanc naturae tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quae enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, removent ab oculis ipsique necessitati dant operam ut quam occultissime pareant; quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes neque earum usus suis nominibus appellant; quodque facere turpe non est,[2] modo occulte, id dicere obscenum est. Itaque nec actio rerum illarum aperta petulantia vacat nec orationis obscenitas.

[1] *foedum* Klotz, Müller, Heine; *formam* A B H a b; *turpem* L c, Bt.

[2] *turpe non est* a, Edd.; *non turpe est* L; *non turpe* (om. *est*) c; *turpe non turpe est* A B H b (the first *turpe* crossed out in A B).

tationis, alteri appetitus; cogitatio in vero exquirendo maxime versatur, appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi oboedientem praebeamus.

XXXVII. Et quoniam magna vis orationis est, eaque duplex, altera contentionis, altera sermonis, contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, contionum, senatus, sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, sequatur etiam convivia. Contentionis praecepta rhetorum sunt, nulla sermonis, quamquam haud scio an possint haec quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri, huic autem qui studeant, sunt nulli, rhetorum turba referta omnia; quamquam, quae[1] verborum sententiarumque praecepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt.

133 Sed cum orationis indicem vocem habeamus, in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis, utrumque omnino a natura petundum est, verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium et leniter.

Nihil fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti litterarum, quamquam erant litterati; sed et alii; hi autem optime uti lingua Latina putaban-

[1] *quae* A^2 c, Edd.; *quoniam* (per compend.) A^1 B H a b.

tur; sonus erat dulcis, litterae neque expressae neque oppressae, ne aut obscurum esset aut putidum, sine contentione vox nec languens nec canora. Uberior oratio L. Crassi nec minus faceta, sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero et facetiis Caesar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in illo ipso forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret.

In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re quid deceat exquirimus.

134 Sit ergo hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeque pertinax, insit in eo lepos; 134
nec vero, tamquam in possessionem suam venerit, excludat alios, sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi vicissitudinem non iniquam putet; ac videat in primis, quibus de rebus loquatur; si seriis, severitatem adhibeat, si iocosis, leporem; in primisque provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse in moribus; quod maxime tum solet evenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa aut per ridiculum aut severe maledice contumelioseque dicitur.

135 Habentur autem plerumque sermones aut de domesticis negotiis aut de re publica aut de artium 135

studiis atque doctrina. Danda igitur opera est, ut, etiamsi aberrare ad alia coeperit, ad haec revocetur oratio, sed utcumque aderunt; neque enim isdem [1] de rebus nec omni tempore nec similiter delectamur. Animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, et, ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus.

136 XXXVIII. Sed quo modo in omni vita rectissime praecipitur, ut perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios rationi non optemperantes, sic eius modi motibus sermo debet vacare, ne aut ira exsistat aut cupiditas aliqua aut pigritia aut ignavia aut tale aliquid appareat, maximeque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, et vereri et diligere videamur.

Obiurgationes etiam non numquam incidunt necessariae, in quibus utendum est fortasse et vocis contentione maiore et verborum gravitate acriore, id agendum etiam, ut ea facere videamur irati. Sed, ut ad urendum et secandum, sic ad hoc genus castigandi raro invitique veniemus nec umquam nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina; sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest.

137 Magnam autem partem [2] clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adiuncta, ut severitas adhibeatur et contumelia repellatur, atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius id causa, qui obiurgetur, esse susceptum.

[1] *enim isdem* (*hisdem* B H) A B H b, Müller: *enim omnes isdem* L c, most Edd.

[2] *magnam autem partem* Lambinus, Edd.; *magna autem parte* MSS.

Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quae cum inimicissimis fiunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam pellere. Quae enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt neque iis, qui adsunt, probari.

Deforme etiam est de se ipsum praedicare falsa praesertim et cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

138 XXXIX. Et quoniam omnia persequimur, volumus quidem certe, dicendum est etiam, qualem hominis honorati et principis domum placeat esse, cuius finis est usus,[1] ad quem accommodanda est aedificandi descriptio et tamen adhibenda commoditatis dignitatisque diligentia.

Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod praeclaram aedificasset in Palatio et plenam dignitatis domum; quae cum vulgo viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur; hanc Scaurus demolitus accessionem adiunxit aedibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit, hic, summi et clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solum rettulit, sed ignominiam
139 etiam et [2] calamitatem. Ornanda enim est dignitas domo, non ex domo tota quaerenda, nec domo dominus, sed domino domus honestanda est, et, ut

[1] *est usus* L c, Edd.; *et usus* B H a b.
[2] *et* L c, Edd.; not in B H b.

141 In omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda, primum ut appetitus rationi pareat, quo nihil est ad officia conservanda accommodatius, deinde ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus, ut neve maior neve minor cura et opera suscipiatur, quam causa postulet. Tertium est, ut caveamus, ut ea, quae pertinent ad liberalem speciem et dignitatem,[1] moderata[2] sint. Modus autem est optimus decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium praestantissimum est appetitum optemperare rationi.

142 XL. Deinceps de ordine rerum et de opportunitate temporum dicendum est. Haec autem scientia continentur ea, quam Graeci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest, sed illa est εὐταξία, in qua intellegitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur a Stoicis, ut modestia sit scientia rerum earum, quae agentur aut dicentur, loco suo collocandarum. Ita videtur eadem vis ordinis et collocationis fore; nam et ordinem sic definiunt: compositionem rerum aptis et accommodatis locis; locum autem actionis opportunitatem[3] temporis esse dicunt; tempus autem actionis opportunum[4] Graece εὐκαιρία, Latine appellatur occasio. Sic fit, ut modestia haec, quam ita interpretamur, ut

[1] *ad liberalem speciem et dignitatem* B H b, Edd.; *ad liberalitatem specie et dignitate* L c p.
[2] *moderata* L c p, Edd.; *moderanda* B H a b.
[3] *oportunitate(m)* Ed. [4] *oportunum* Ed.

dixi, scientia sit opportunitatis [1] idoneorum ad agendum temporum.

143 Sed potest eadem esse prudentiae definitio, de
Ch. vi qua principio diximus; hoc autem loco de moderatione et temperantia et harum similibus virtutibus quaerimus. Itaque, quae erant prudentiae propria, suo loco dicta sunt; quae autem harum virtutum, de quibus iam diu loquimur, quae pertinent ad verecundiam et ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

144 Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quem ad modum in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta inter se et convenientia; turpe enim valdeque vitiosum in re severa convivio digna [2] aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in praetura Sophoclem poëtam iique de communi officio convenissent et casu formosus puer praeteriret dixissetque Sophocles: "O puerum pulchrum, Pericle!" "At enim praetorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere." Atqui [3] hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est et loci et temporis. Ut, si qui, cum causam sit acturus, in itinere aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur, at

[1] *oportunitatis* Ed.
[2] *convivio digna* B H a b, Edd.; *convivio dignum* c; *convivii dicta* L p.
[3] *Atqui* Müller, Heine; *atque* MSS., Bt.

hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur inscitia temporis.

145 Sed ea, quae multum ab humanitate discrepant, ut si qui in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparet nec magnopere admonitionem et praecepta desiderat; quae autem parva videntur esse delicta neque a multis intellegi possunt, ab iis [1] est diligentius declinandum. Ut in fidibus aut tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id a sciente animadverti solet, sic videndum [2] est in vita ne forte quid discrepet, vel multo etiam magis, quo maior et melior actionum quam sonorum concentus est.

146 XLI. Itaque, ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt, sic nos, si acres ac diligentes esse volumus animadversores[que] [3] vitiorum, magna saepe intellegemus ex parvis. Ex oculorum optutu, superciliorum aut remissione aut contractione, ex maestitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex summissione, ex ceteris similibus facile iudicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quidque eorum sit, ex aliis iudicare, ut, si quid dedeceat in illis,[4] vitemus ipsi; fit enim nescio quo modo, ut magis in aliis cernamus quam in nobismet ipsis, si quid delinquitur. Itaque facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur emendandi causa magistri.

[1] *iis* Edd.; *his* MSS.

[2] *videndum* L c, Edd.; *vivendum* B H a b.

[3] *animadversores[que]* Ed.; *animadversoresque* MSS.; * *animadversoresque* Bt.; *animadversores* Orelli. Müller, Heine.

[4] *dedeceat* a c, Edd.; *deceat* H L b; *non deceat* B. *in illis* a Bt.[1], Ed.; *in illos* B H b c; *illos* L, Bt.[2]

147 Nec vero alienum est ad ea eligenda, quae dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam usu peritos et, quid iis de quoque officii genere placeat, exquirere. Maior enim pars eo fere deferri solet, quo a natura ipsa deducitur. In quibus videndum est, non modo quid quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat atque etiam de qua causa quisque sentiat. Ut enim pictores et ii, qui signa fabricantur, et vero etiam poëtae suum quisque opus a vulgo considerari vult, ut, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur, iique et secum et ab aliis,[1] quid in eo peccatum sit, exquirunt, sic aliorum iudicio permulta nobis et facienda et non facienda et mutanda et corrigenda sunt.

148 Quae vero more agentur institutisque civilibus, de iis nihil est praecipiendum; illa enim ipsa praecepta sunt, nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates aut Aristippus contra morem consuetudinemque civilem fecerint locutive sint, idem sibi arbitretur licere; magnis illi et divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum vero ratio tota est eicienda; est enim inimica verecundiae, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum.

149 Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de re publica sentientes ac bene meritos aut merentes sic ut [2] aliquo honore aut

[1] *et ab aliis* a, Bt., Ed.; *aliis* B H b; *et cum aliis* c; *et ex aliis* Unger, Müller.

[2] *sic ut* L p, Nonius; not in B H b c.

imperio affectos observare et colere debemus, tribuere etiam multum senectuti, cedere iis, qui magistratum habebunt, habere dilectum civis et peregrini in ipsoque peregrino, privatimne an publice venerit. Ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem et consociationem colere, tueri, servare debemus.

150 XLII. Iam de artificiis et quaestibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, haec fere accepimus. Primum improbantur ii quaestus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, ut faeneratorum. Illiberales autem et sordidi quaestus mercennariorum omnium, quorum operae, non quorum artes emuntur; est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant; nihil enim proficiant, nisi admodum mentiantur; nec vero est quicquam turpius vanitate. Opificesque omnes in sordida arte versantur; nec enim quicquam ingenuum habere potest officina. Minimeque artes eae probandae, quae ministrae sunt voluptatum:

Eunuchus II, 26 Cetárii, lanií, coqui, fartóres, piscatóres,

ut ait Terentius; adde huc, si placet, unguentarios, saltatores totumque ludum talarium.

151 Quibus autem artibus aut prudentia maior inest aut non mediocris utilitas quaeritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, eae sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestae. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est; sin magna et copiosa, multa undique apportans multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda, atque etiam, si satiata quaestu vel contenta potius, ut saepe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros possessionesque contulit, videtur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agri cultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine
C.M. XV-XVII libero [1] dignius; de qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illim [2] assumes, quae ad hunc locum pertinebunt.

152 XLIII. Sed ab iis partibus, quae sunt honestatis, quem ad modum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quae honesta sunt, potest incidere saepe contentio et comparatio, de duobus honestis utrum honestius, qui locus a Panaetio est praetermissus. Nam cum omnis honestas manet a partibus quattuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnani-

[1] *homine libero* Edd.; *homine nihil libero* B H L a b c.
[2] *illim* B^1, Edd.; *illum* H; *illa* B^2 p; *illinc* a b c; *illic* L.

mitatis, quarta moderationis, haec in deligendo officio saepe inter se comparentur necesse est.

153 Placet igitur aptiora esse naturae ea officia, quae ex communitate, quam ea, quae ex cognitione ducantur, idque hoc argumento confirmari potest, quod, si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis [quamvis] omnia,[1] quae cognitione digna sint, summo otio secum ipse consideret et contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat e vita. Princepsque omnium virtutum illa sapientia, quam σοφίαν Graeci vocant—prudentiam enim, quam Graeci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intellegimus, quae est rerum expetendarum fugiendarumque scientia; illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum et humanarum scientia, in qua continetur deorum et hominum communitas et societas inter ipsos; ea si maxima est, ut est certe, necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturae manca quodam modo atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur. Ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur; pertinet igitur ad socie-

[1] *copiis* [*quamvis*] *omnia* Ed.; *copiis quamvis omnia* MSS.; *copiis omnia* Lambinus, Bt., Müller, Heine.

---

[a] Cicero is guilty of a curious fallacy. If it follows from his premises, (1) some one virtue is the highest virtue, and (2) the duties derived from the highest virtue are the highest duties, and if (3) wisdom is the highest virtue, then it can only follow that the duties derived from wisdom are the highest duties. But Cicero throws in a fourth premise that the "bonds of union between gods and men and the relations of man to man" are derived from wisdom, and therewith side-

tatem generis humani; ergo haec cognitioni anteponenda est.

154 Atque id optimus quisque re ipsa[1] ostendit et iudicat. Quis enim est tam cupidus in perspicienda cognoscendaque rerum natura, ut, si ei tractanti contemplantique res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum discrimenque patriae, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abiciat, etiamsi dinumerare se stellas aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re aut periculo fecerit.

155 Quibus rebus intellegitur studiis officiisque scientiae praeponenda esse officia iustitiae, quae pertinent ad hominum utilitatem,[2] qua nihil homini esse debet antiquius.

XLIV. Atque illi, quorum studia vitaque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus et commodis non recesserunt; nam et erudiverunt multos, quo meliores cives utilioresque rebus suis publicis essent, ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus, Syracosium Dionem Plato multique multos, nosque ipsi, quicquid ad rem publicam attulimus, si modo aliquid attulimus, a doctoribus atque doctrina instructi ad eam et ornati

156 accessimus. Neque solum vivi atque praesentes studiosos discendi erudiunt atque docent, sed hoc

[1] *re ipsa* B H a b, Bt., Ed.; *re ab se* L c (i.e. *reapse* Orelli, Müller, Heine); *ab ipsa re* p.

[2] *utilitatem* B H a b; *caritatem* L c p (affection).

idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur. Nec enim locus ullus est praetermissus ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam rei publicae pertineret, ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinae studiis et sapientiae dediti ad hominum utilitatem suam prudentiam intellegentiamque potissimum conferunt; ob eamque etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est quam vel acutissime sine eloquentia cogitare, quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus.

157 Atque ut apium examina non fingendorum favorum causa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt favos, sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati adhibent agendi cogitandique[1] sollertiam. Itaque, nisi ea virtus, quae constat ex hominibus tuendis, id est ex societate generis humani, attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio et ieiuna videatur, itemque magnitudo animi remota communitate[2] coniunctioneque humana feritas sit quaedam et immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas.

Plato, Rep. II, 369 B; Arist., Pol. I, 1253 A

158 Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, propter necessitatem vitae, quod ea, quae natura desideraret, consequi sine aliis atque efficere non possemus,

[1] *cogitandique* L c p, Edd.; *congregandique* B H a b.
[2] *communitate* p (per compendium), Bt.², Müller, Heine; *comitate* A B H L a b c.

idcirco initam esse cum hominibus communitatem et societatem; quodsi omnia nobis, quae ad victum cultumque pertinent, quasi virgula divina, ut aiunt, suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio negotiis omnibus omissis totum se in cognitione et scientia collocaret. Non est ita; nam et solitudinem fugeret et socium studii quaereret, tum docere tum discere vellet, tum audire tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum et ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione et scientia continetur.

159 XLV. Illud forsitan quaerendum sit, num haec communitas, quae maxime est apta naturae, sit etiam moderationi modestiaeque semper anteponenda. Non placet; sunt enim quaedam partim ita foeda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conservandae quidem patriae causa sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita taetra quaedam, ita obscena, ut dictu quoque videantur turpia. Haec igitur non suscipiet rei publicae causa, ne res publica quidem pro se suscipi volet. Sed hoc [1] commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit rei publicae quicquam illorum facere sapientem.

160 Quare hoc quidem effectum sit, in officiis deligendis id [2] genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. [Etenim cognitionem prudentiam-

[1] *hoc* L c p, Edd.; *haec* B H a b.
[2] *id* a, Edd.; *ut* b; *hoc* B H L c p.

que sequetur considerata actio; ita fit, ut agere considerate pluris sit quam cogitare prudenter.][1]

Atque haec quidem hactenus. Patefactus enim locus est ipse, ut non difficile sit in exquirendo officio, quid cuique sit praeponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quid cuique praestet, intellegi possit, ut prima dis immortalibus, secunda patriae, tertia parentibus, deinceps gradatim reliquis debeantur.

161 Quibus ex rebus breviter disputatis intellegi potest non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit, sed etiam duobus propositis honestis utrum honestius sit. Hic locus a Panaetio est, ut supra dixi, praetermissus. Sed iam ad reliqua pergamus.

[1] *Etenim . . . prudenter* bracketed by Unger.

LIBER SECUNDUS

1 I. Quem ad modum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut haec officiorum genera persequar, quae pertinent ad vitae cultum et ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias [; in quo tum quaeri dixi, quid utile, quid inutile, tum ex utilibus quid utilius aut quid maxime utile].[1] De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de iudicio meo dixero.

2 Quamquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt, tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiae nomen sit invisum mirenturque in ea tantum me operae et temporis ponere.

Ego autem, quam diu res publica per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnis meas curas cogitationesque in eam conferebam; cum autem dominatu unius omnia tenerentur neque esset usquam consilio aut auctoritati locus, socios denique tuendae rei publicae, summos viros, amisissem, nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi

[1] *in quo . . . maxime utile* bracketed by Heumann, Facciolati, Edd.; *tum ex . . . maxime utile* not in B H a b.

iis restitissem, nec rursum indignis homine docto voluptatibus.

3 Atque utinam res publica stetisset, quo coeperat, statu nec in homines non tam commutandarum quam evertendarum rerum cupidos incidisset! Primum enim, ut stante re publica facere solebamus, in agendo plus quam in scribendo operae poneremus, deinde ipsis scriptis non ea, quae nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut saepe fecimus. Cum autem res publica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illae scilicet litterae
4 conticuerunt forenses et senatoriae. Nihil agere autem cum animus non posset, in his studiis ab initio versatus aetatis existimavi honestissime molestias[1] posse deponi, si me ad philosophiam rettulissem. Cui cum multum adulescens discendi causa temporis tribuissem, posteaquam honoribus inservire coepi meque totum rei publicae tradidi, tantum erat philosophiae loci, quantum superfuerat amicorum et rei publicae temporibus;[2] id autem omne consumebatur in legendo, scribendi otium non erat.

5 II. Maximis igitur in malis hoc tamen boni assecuti videmur, ut ea litteris mandaremus, quae nec erant satis nota nostris et erant cognitione dignissima. Quid enim est, per deos, optabilius sapientia,

[1] *molestias* L c p, Nonius, Edd.; not in B H a b.
[2] *temporibus* Victorius, Edd.; *temporis* B H a b; *tempori* L c p.

quid praestantius, quid homini melius, quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt,[1] philosophi nominantur, nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, praeter studium sapientiae. Sapientia autem est, ut a veteribus philosophis definitum est, rerum divinarum et humanarum causarumque, quibus eae res continentur, scientia; cuius studium qui vituperat, haud sane intellego, quidnam sit,
6 quod laudandum putet. Nam sive oblectatio quaeritur animi requiesque curarum, quae conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt, quod spectet et valeat ad bene beateque vivendum? sive ratio constantiae virtutisque ducitur, aut haec ars est aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quaeretur, cum ab hoc discendi genere discesseris?

Sed haec, cum ad philosophiam cohortamur, accu-
Hortensius, de Div., II, 1. ratius disputari solent, quod alio quodam libro fecimus; hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati rei publicae muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissemus.

7 Occurritur autem nobis, et quidem a doctis et

[1] *expetunt* L c p, Edd.; *expetant* H; *expectant* B a b.

eruditis quaerentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen et aliis de rebus disserere soleamus et hoc ipso tempore praecepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore nec habeat umquam, quid sequatur. Quae enim esset ista mens vel quae vita potius non modo disputandi, sed etiam vivendi ratione sublata? Nos autem, ut ceteri alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes alia probabilia, contra alia dicimus.

8 Quid est igitur, quod me impediat ea, quae probabilia mihi videantur, sequi, quae contra, improbare atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quae a sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur [1] a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset,[2] nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio.

II, 20 ff. Sed haec explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima nobilissimaque philosophia Cratippo auctore versaris iis simillimo, qui ista

[1] *disputatur* Edd.; *disputantur* MSS.
[2] *posset* a c; *possit* B H b.

praeclara pepererunt, tamen haec nostra finitima vestris ignota esse nolui.

Sed iam ad instituta pergamus.

9 III. Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duae ad decus honestatemque pertinerent, duae ad commoda vitae, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quae dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam.

Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod "utile" appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via sensimque eo deducta est, ut honestatem ab utilitate secernens constitueret esse honestum aliquid, quod utile non esset, et utile, quod non honestum, qua nulla pernicies maior hominum vitae potuit afferri.

10 Summa quidem auctoritate philosophi severe sane atque honeste haec tria genera confusa [1] cogitatione distinguunt. [Quicquid enim iustum sit, id etiam utile esse censent, itemque quod honestum, idem iustum; ex quo efficitur, ut, quicquid honestum sit, idem sit utile.] [2] Quod qui parum perspiciunt, ii saepe versu-

[1] *haec tria genera confusa* B H a b, Bt.[2], Heine; *haec tria genere confusa* c, Bt.[1], Müller; *haec tria genera, re confusa* J. F. Heusinger.

[2] *Quicquid . . . sit utile* bracketed by Unger, Bt.[2], Müller, Heine.

tos homines et callidos admirantes malitiam sapientiam iudicant. Quorum error eripiendus est opinioque omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis iustisque factis, non fraude et malitia se intellegant ea, quae velint, consequi posse.

11 Quae ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quae gignuntur e terra, ut alia generis eiusdem, partim animalia, quae habent suos impetus et rerum appetitus. Eorum autem alia [1] rationis expertia sunt, alia ratione utentia; expertes rationis equi, boves, reliquae pecudes, [apes,] [2] quarum opere efficitur aliquid ad usum hominum atque vitam; ratione autem utentium duo genera ponunt, deorum unum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet et sanctitas, proxime autem et secundum deos homines hominibus maxime utiles esse possunt.

12 Earumque item rerum, quae noceant et obsint, eadem divisio est. Sed quia deos nocere non putant, iis exceptis homines hominibus obesse plurimum arbitrantur.

Ea enim ipsa, quae inanima diximus, pleraque sunt hominum operis effecta; quae nec haberemus, nisi manus et ars accessisset, nec iis sine hominum administratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio neque navigatio neque agri cultura neque frugum fructuumque reliquorum perceptio et

[1] *alia* H² (inserted above the line) a, Edd.; not in B H¹ b; *partim* c.

[2] *apes* MSS.; bracketed by Facciolati, Edd.

conservatio sine hominum opera ulla esse potuisset.
13 Iam vero et earum rerum, quibus abundaremus, exportatio et earum, quibus egeremus, invectio certe nulla esset, nisi his [1] muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides ex terra excide-
(Attius, Prometheus?), Inc, inc. fab. Ribbeck[3], 154. rentur ad usum nostrum necessarii, nec " ferrum, aes, aurum, argentum " effoderetur " penitus abditum " sine hominum labore et manu.

IV. Tecta vero, quibus et frigorum vis pelleretur et calorum molestiae sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent aut postea subveniri,[2] si aut vi tempestatis aut terrae motu aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia
14 petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos, quae unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus multisque aliis perspicuum est, qui fructus quaeque utilitates ex rebus iis, quae sint inanimae, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opera capere potuisse.

Qui denique ex bestiis fructus aut quae commoditas, nisi homines adiuvarent, percipi posset? Nam et qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque belua usum habere possemus, homines certe fuerunt, nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas aut domare aut tueri aut tempestivos fructus ex iis capere possemus; ab eisdemque et, quae nocent,[3] interficiuntur et, quae usui possunt esse, capiuntur.
15 Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Qui enim aegris

[1] *his* H, Edd.; *iis* B L b; *hijs* c.
[2] *subveniri* L c, Müller, Heine; *subvenire* B H a b, Bt., Ed.
[3] *et, quae nocent* Bt.[2]; *et eae, quae nocent* B H b, Bt.[1]; *et ea quae nocent* L; *ea quae nocent* c.

subveniretur,[1] quae esset oblectatio valentium, qui victus aut cultus, nisi tam multae nobis artes ministrarent? quibus rebus exculta hominum vita tantum distat [2] a victu et cultu bestiarum. Urbes vero sine hominum coetu non potuissent nec aedificari nec frequentari; ex quo leges moresque constituti, tum iuris aequa discriptio [3] certaque vivendi disciplina; quas res et mansuetudo animorum consecuta et verecundia est effectumque, ut esset vita munitior, atque ut dando et accipiendo mutuandisque facultatibus et commodandis [4] nulla re egeremus.

16 V. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis est enim, cui non perspicua sint illa, quae pluribus verbis a Panaetio commemorantur, neminem neque ducem bello [5] nec principem domi magnas res et salutares sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis.

Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quae non homini ab homine nascatur. Est Dicaearchi liber de interitu hominum,

[1] *qui . . . subveniretur* Gernhard, Edd.; *qui . . . subveniret* B H; *quis . . . subveniret* L c; *quid . . . subveniret* a b.
[2] *distat* L c p, Müller, Heine; *destitit* B H a b, Bt.
[3] *discriptio* H b; *descriptio* B a c.
[4] *mutuandisque facultatibus et commodandis* Nonius, Bt.[2], Müller; *mutandisque facultatibus et commodis* MSS., Bt.[1], Heine.
[5] *bello* B H a b, Müller, Heine; *belli* L c p, Bt.

Peripatetici magni et copiosi, qui collectis ceteris causis eluvionis, pestilentiae, vastitatis, beluarum etiam repentinae multitudinis, quarum impetu docet quaedam hominum genera esse consumpta, deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est bellis aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate.

17 Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus et prosint et obsint, proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum et ad usus suos adiungere. Itaque, quae in rebus inanimis quaeque in usu et [1] tractatione beluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis, hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata [virorum praestantium] [2] sapientia et virtute excitan-

18 tur. Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur, quarum una est in perspiciendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quaeque gignantur, quae cuiusque rei causa sit, alterum cohibere motus animi turbatos, quos Graeci *πάθη* nominant, appetitionesque, quas illi *ὁρμάς*, oboedientes efficere rationi, tertium iis, quibuscum congregemur, uti moderate et scienter, quorum studiis ea, quae natura desiderat, expleta cumulataque habeamus, per eosdemque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sint,

[1] *usu et* L c p; not in B H a b; bracketed by Bt.[1]
[2] *virorum praestantium* bracketed by Ed.

tantaque poena afficiamus, quantam aequitas humanitasque patitur.

19 VI. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post, sed pauca ante dicenda sunt.

Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel secundas ad res vel adversas, quis ignorat? Nam et, cum prospero flatu eius utimur, ad exitus pervehimur optatos et, cum reflavit, affligimur. Haec igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia, deinde a bestiis ictus, morsus, im-
20 petus; haec ergo, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut proxime trium, saepe multorum, clades imperatorum, ut nuper summi et singularis viri, invidiae praeterea multitudinis atque ob eas bene meritorum saepe civium expulsiones, calamitates, fugae, rursusque secundae res, honores, imperia, victoriae, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus et studiis neutram in partem effici possunt.

Hoc igitur cognito dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quae si longior fuerit oratio,

quam cari esse et diligi malumus. Quae si populo Romano iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benivolentiae vim esse magnam, metus imbecillam, sequitur, ut disseramus, quibus rebus facillime possimus eam, quam volumus, adipisci cum honore et fide caritatem.

30 Sed ea non pariter omnes egemus; nam ad cuiusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus sit an satis sit a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque et primum et maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum et nostra mirantium; haec enim una [1] res prorsus, ut non multum differat inter summos et mediocris viros, aeque [2] utrisque est propemodum comparanda.

31 Honore et gloria et benivolentia civium fortasse non aeque omnes egent, sed tamen, si cui haec suppetunt, adiuvant aliquantum cum ad cetera, tum ad amicitias comparandas.

IX. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Laelius; nunc dicamus de gloria, quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri, sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adiuvat plurimum.

Summa igitur et perfecta gloria constat ex tribus

[1] *enim una* Baiter; *enim est una* MSS.
[2] *aeque* Lund; *eaque* MSS.

quos plus intellegere quam nos arbitramur quosque et futura prospicere credimus et, cum res agatur in discrimenque ventum sit, expedire rem et consilium ex tempore capere posse; hanc enim utilem homines existimant veramque prudentiam. Iustis autem et fidis[1] hominibus, id est bonis viris, ita fides habetur, ut nulla sit in iis[2] fraudis iniuriaeque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur.

34 Harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil valet ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior et callidior, hoc invisior et suspectior est detracta opinione probitatis. Quam ob rem intellegentiae iustitia coniuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium; iustitia sine prudentia multum poterit, sine iustitia nihil valebit prudentia.

35 X. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet a meque ipso saepe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita seiungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse, alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas, alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quam ob rem, ut volgus, ita nos hoc loco

[1] *et fidis* MSS.; del. Facciolati, Pearce; [*et fidis*] Bt., Ed.
[2] *iis* B; *his* H a b; *hijs* c.

exterrentur; vita mors, divitiae paupertas omnes homines vehementissime permovent. Quae qui in utramque partem excelso animo magnoque despiciunt, cumque aliqua iis ampla et honesta res obiecta est, totos ad se convertit et rapit, tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis?

38 XI. Ergo et haec animi despicientia admirabilitatem magnam facit et maxime iustitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quaedam multitudini videtur, nec iniuria; nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exsilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quae sunt his contraria, aequitati anteponit. Maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur; quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum arbitrantur.

Itaque illa tria, quae proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit, et benivolentiam, quod prodesse vult plurimis, et ob eandem causam fidem et admirationem, quod eas res spernit et neglegit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur.

39 Ac mea quidem sententia omnis ratio atque institutio vitae adiumenta hominum desiderat, in primisque ut habeat, quibuscum possit familiares conferre sermones; quod est difficile, nisi speciem prae te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini atque in agro vitam agenti opinio iustitiae necessaria est, eoque etiam magis, quod, eam si non habebunt, [iniusti habebuntur,] [1] nullis praesidiis saepti multis

[1] *iniusti habebuntur* B H b; bracketed by Facciolati, Edd.

I, 96. 40 afficientur iniuriis. Atque iis[1] etiam, qui vendunt emunt, conducunt locant contrahendisque negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est, cuius tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio et scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiae vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum, ille autem, qui archipirata dicitur, nisi aequabiliter praedam dispertiat, aut interficiatur a sociis aut relinquatur; quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter aequabilem praedae partitionem et Bardulis Illyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit et multo maiores Viriathus Lusitanus; cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque cesserunt; quem C. Laelius, is qui Sapiens usurpatur, praetor fregit et comminuit ferocitatemque eius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet.

Cum igitur tanta vis iustitiae sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam eius vim inter leges et iudicia et in constituta re publica fore putamus?

41 XII. Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud maiores nostros iustitiae fruendae causa videntur olim bene morati reges constituti. Nam cum premeretur inops[2] multitudo ab iis, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem

[1] *iis* Edd.; *his* B H a b, not in c.

[2] *inops* inferior MSS., Edd.; *in otio* (i.e. "at will") B H a b p; *inicio* (= *initio*) c.

confugiebant virtute praestantem; qui cum prohiberet iniuria tenuiores, aequitate constituenda summos cum infimis [1] pari iure retinebat.[2] Eademque
42 constituendarum legum fuit causa, quae regum. Ius enim semper est quaesitum aequabile; neque enim aliter esset ius. Id si ab uno iusto et bono viro consequebantur, erant eo contenti; cum id minus contingeret, leges sunt inventae, quae cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur.

Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adiuncto vero, ut idem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines iis auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda et retinenda iustitia est cum ipsa per sese (nam aliter iustitia non esset), tum propter amplificationem honoris et gloriae.

Sed ut pecuniae non quaerendae solum ratio est, verum etiam collocandae, quae perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales, sic gloria et quaerenda et collocanda ratione est.
Xen. Mem. II, 6, 39. 43 Quamquam praeclare Socrates hanc viam ad gloriam proximam et quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quodsi qui simulatione et inani ostentatione et ficto non modo sermone, sed etiam voltu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant.

[1] *infimis* c, Edd.; *infirmis* B a b; *infirmos* H.
[2] *retinebat* c, Edd.; *pertinebat* B H a p; *pertinebant* b.

47 delegerint ad imitandum. P. Rutili adulescentiam ad opinionem et innocentiae et iuris scientiae P. Muci commendavit domus. Nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adulescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili et gloriosa, et, qua[1] aetate qui exercentur, laude affici solent, ut de Demosthene accepimus, ea aetate L. Crassus ostendit id se in foro optime iam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.

48 XIV. Sed cum duplex ratio sit orationis, quarum in altera sermo sit, in altera contentio, non est id quidem dubium, quin contentio [orationis][2] maiorem vim habeat ad gloriam (ea est enim, quam eloquentiam dicimus); sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos comitas affabilitasque sermonis. Exstant epistulae et Philippi ad Alexandrum et Antipatri ad Cassandrum et Antigoni ad Philippum filium, trium prudentissimorum (sic enim accepimus); quibus praecipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benivolentiam alliciant militesque blande appellando [sermone][3] deliniant. Quae autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea saepe universam excitat [gloriam];[4] magna est enim admiratio copiose sapienterque dicentis; quem qui audiunt, intellegere etiam et sapere plus quam cete-

[1] *et, qua* Manutius, Edd.; *ex qua* MSS.

[2] *orationis* MSS., Ed.; bracketed by Fleckeisen, Bt.[2], Müller, Heine.

[3] *blande appellando sermone* a c, Edd.; *blando appellando sermone* B H b; *blande appellando* Gulielmus (with three inferior MSS.), Bt., Heine; [*sermone*] Ed.

[4] *excitat gloriam* MSS.; *excitat* [*gloriam*] Ed.; *excitat* Lange.

---

[a] At the age of 21 Crassus conducted the case against Gaius Papirius Carbo, a former supporter of the Gracchi.

utile iis, qui honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus et gratia. Theophrastus quidem scribit Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse; ita enim instituisse et vilicis imperavisse, ut omnia praeberentur, quicumque Laciades in villam suam devertisset.

65 XIX. Quae autem opera, non largitione beneficia dantur, haec tum in universam rem publicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in iure cavere [, consilio iuvare,][1] atque hoc scientiae genere prodesse quam plurimis vehementer et ad opes augendas 65 pertinet et ad gratiam.

Itaque cum multa praeclara maiorum, tum quod optime constituti iuris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio; quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt, nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic huius scientiae splendor deletus est, idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Haec igitur opera grata multis et ad beneficiis obstringendos homines accommodata.

[1] *consilio iuvare* MSS., Ed.; bracketed by Muther, Müller, Heine.

---

[a] Acts of kindness and personal service mean to Cicero throughout this discussion the services of the lawyer, which were voluntary and gratis.

[b] This eminent jurist was Servius Sulpicius Lemonia Rufus, a close friend of Cicero, author of the well-known letter of condolence to Cicero on the death of his daughter Tullia.

66 Atque huic arti finitima est dicendi [gravior] facultas [1] et gratior et ornatior. Quid enim eloquentia praestabilius vel admiratione audientium vel spe indigentium vel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic [quoque] ergo [2] a maioribus nostris est in toga dignitatis [3] principatus datus. Diserti igitur hominis et facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas et non gravate et gratuito defendentis beneficia et patrocinia late patent.

67 Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiae, ne dicam interitum, deplorarem, ni vererer, ne de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus exstinctis oratoribus quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse aut diserti, licet tamen opera prodesse multis beneficia petentem, commendantem iudicibus, magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur aut defendunt, rogantem; quod qui faciunt, plurimum gratiae consequuntur, latissimeque eorum manat industria.

68 Iam illud non sunt admonendi (est enim in promptu), ut animadvertant, cum iuvare alios velint, ne quos offendant. Saepe enim aut eos laedunt,

[1] *dicendi gravior facultas* B H b; *gravior facultas* L c p; *dicendi [gravior] facultas* Ed.; *dicendi facultas* Lambinus.

[2] *huic quoque ergo* B H L b c, Bt.; *huic ergo* Facciolati; *huic [quoque] ergo* Ed.

[3] *in toga dignitatis* L c p, Edd.; *in tota dignitatis* B H b; *in tota dignitate* a.

quos non debent, aut eos, quos non expedit; si imprudentes, neglegentiae est, si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit nec aliter facere potueris, ceterisque operis et officiis erit id, quod violatum videbitur,[1] compensandum.

69 XX. Sed cum in hominibus iuvandis aut mores spectari aut fortuna soleat, dictu quidem est proclive, itaque volgo loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est; sed quis est tandem, qui inopis et optimi viri causae non anteponat in opera danda gratiam fortunati et potentis? a quo enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quae natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certe potest. Commode autem, quicumque dixit, " pecuniam qui habeat, non reddidisse, qui reddiderit, non habere, gratiam autem et, qui rettulerit, habere [2] et, qui habeat, rettulisse."

At qui se locupletes, honoratos, beatos putant, ii ne obligari quidem beneficio volunt; quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis

[1] *videbitur* L c p, Edd.; not in B H b; *est*, a.
[2] *gratiam . . . habere* L c p, Edd.; not in B H a b.

magnum aliquod acceperint, atque etiam a se aut postulari aut exspectari aliquid suspicantur, patrocinio vero se [1] usos aut clientes appellari mortis instar
70 putant. At vero ille tenuis, cum, quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam putet,[2] non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, a quibus exspectat (eget enim multis), gratum se videri studet neque vero verbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quod, si opulentum fortunatumque defenderis, in uno illo aut, si [3] forte, in liberis eius manet gratia; sin autem inopem, probum tamen et modestum, omnes non improbi humiles, quae magna in populo multitudo
71 est, praesidium sibi paratum vident. Quam ob rem melius apud bonos quam apud fortunatos beneficium collocari puto.

Danda omnino opera est, ut omni generi satis facere possimus; sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus; qui cum consuleretur, utrum bono viro pauperi an minus probato diviti filiam collocaret: " Ego vero," inquit, " malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quae viro." Sed corrupti mores depravatique sunt

[1] *vero se* B H a b; *vero tuo se* L c p.
[2] *putet* Ed.; *putat* MSS.
[3] *si* L c p, Edd.; not in B H a b.

admiratione divitiarum; quarum magnitudo quid ad unum quemque nostrum pertinet? Illum fortasse adiuvat, qui habet. Ne id quidem semper; sed fac iuvare; utentior [1] sane sit, honestior vero quo modo? Quodsi etiam bonus erit vir, ne impediant divitiae, quo minus iuvetur, modo ne adiuvent, sitque omne iudicium, non quam locuples, sed qualis quisque sit!

Extremum autem praeceptum in beneficiis operaque danda, ne quid contra aequitatem contendas, ne quid pro iniuria; fundamentum enim est perpetuae commendationis et famae iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

72 XXI. Sed, quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quae ad singulos spectant, deinceps de iis, quae ad universos quaeque ad rem publicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim [2] eius modi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim, singulos ut attingant; quae sunt etiam gratiora. Danda opera est omnino, si possit, utrisque, nec minus, ut etiam singulis consulatur, sed ita, ut ea res aut prosit aut certe ne obsit rei publicae. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur aerarium; modica M. Octavi et rei publicae

[1] *utentior* MSS., Bt.[1], Heine; *potentior* later MSS.: *opulentior* one MS. (C. Lange), Lambinus, Bt.[2], Müller.
[2] *partim* L c p, Edd.; *quae* (*que* = *quae* H) *partim* B H a b.

tolerabilis et plebi necessaria; ergo et civibus et rei publicae salutaris.

73 In primis autem videndum erit ei, qui rem publicam administrabit, ut suum quisque teneat neque de bonis privatorum publice deminutio fiat. Perniciose enim Philippus, in tribunatu cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est et in eo vehementer se moderatum praebuit—sed cum in agendo multa popullariter, tum illud male, " non esse in civitate duo milia hominum, qui rem haberent." Capitalis oratio est, ad aequationem bonorum pertinens; qua peste quae potest esse maior? Hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur, res publicae civitatesque constitutae sunt. Nam, etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiae rerum suarum urbium praesidia quaerebant.

74 Danda etiam opera est, ne, quod apud maiores nostros saepe fiebat propter aerarii tenuitatem assiduitatemque bellorum, tributum sit conferendum, idque ne eveniat, multo ante erit providendum. Sin quae necessitas huius muneris alicui rei publicae obvenerit (malo enim [1] quam nostrae ominari; neque tamen de

[1] *malo enim* B H L b p; *malo enim alii* a; *malo enim aliene* (= *alienae*) c.

nostra, sed de omni re publica disputo), danda erit opera, ut omnes intellegant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rem publicam gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quae sunt [1] necessariae. Quarum qualis comparatio fieri soleat et debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu; tantum locus attingendus fuit.

75 Caput autem est in omni procuratione negotii et muneris publici, ut avaritiae pellatur etiam minima suspicio. "Utinam," inquit C. Pontius Samnis, "ad illa tempora me fortuna reservavisset et tum essem natus, quando Romani dona accipere [2] coepissent! non essem passus diutius eos imperare." Ne illi multa saecula exspectanda fuerunt; modo enim hoc malum in hanc rem publicam invasit. Itaque facile patior tum potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum et decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata lex est, nulla antea cum fuisset. At vero postea tot leges et proximae quaeque duriores, tot rei, tot damnati, tantum [Italicum] [3] bellum propter iudiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus et iudiciis expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus.

76 XXII. Laudat Africanum Panaetius, quod fuerit abstinens. Quidni laudet? Sed in illo alia maiora;

[1] *sunt* B H b, Bt.[2]; *sunt ad victum* L c p, Bt.[1], Heine.
[2] *dona accipere* B H L a c p; *accipere dona* b, Ed.
[3] *tantum* [*Italicum*] Bake, Edd.; *tantum Italicum* L c p; *tantum Iliacum* B H; *tanti militari cum* b.

---

[a] The Italian or Social War, B.C. 100–88.
[b] During the dictatorships of Sulla and Caesar.

laus abstinentiae [1] non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quae fuit maxima, potitus [est] [2] Paulus tantum in aerarium pecuniae invexit, ut unius imperatoris praeda finem attulerit tributorum. At hic nihil domum suam intulit [3] praeter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine eversa. Quid? qui eius collega fuit in censura, L. Mummius, numquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare quam domum suam maluit; quamquam Italia ornata domus ipsa mihi videtur ornatior.

77 Nullum igitur vitium taetrius est, ut eo, unde egressa est, referat se oratio, quam avaritia, praesertim in principibus et rem publicam gubernantibus. Habere enim quaestui rem publicam non modo turpe est, sed sceleratum etiam et nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraclum edidit, Spartam nulla re alia nisi avaritia esse perituram, id videtur non solum Lacedaemoniis, sed etiam omnibus opulentis populis praedixisse. Nulla autem re conciliare facilius benivolentiam multitudinis possunt ii, qui rei publicae praesunt, quam abstinentia et continentia.

Plut., Inst. Lacon. 239 F.

78 Qui vero se populares volunt ob eamque causam aut agrariam rem temptant, ut possessores pellantur suis sedibus, aut pecunias creditas debitoribus con-

[1] *abstinentiae* L c p, Edd.; *sapientiae* B H a b.
[2] *potitus* J. F. Heusinger; *potitus* [*est*] Edd.; *potitus est* MSS.
[3] *intulit* B H b, Edd.; *detulit* L c p.

[a] Nearly two million pounds sterling.

donandas putant, labefactant fundamenta rei publicae, concordiam primum, quae esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniae, deinde aequitatem, quae tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium, ut supra
§73. dixi, civitatis atque urbis, ut sit libera et non solli-
79 cita suae rei cuiusque custodia. Atque in hac pernicie rei publicae ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam; nam cui res erepta est, est inimicus, cui data est, etiam dissimulat se accipere voluisse et maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo; at vero ille, qui accepit [1] iniuriam, et meminit et prae se fert dolorem suum, nec, si plures sunt ii, quibus inprobe datum est, quam illi, quibus iniuste ademptum est, idcirco plus etiam valent; non enim numero haec iudicantur, sed pondere. Quam autem habet aequitatem, ut agrum multis annis aut etiam saeculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat, qui autem habuit, amittat?

80 XXIII. Ac [2] propter hoc iniuriae genus Lacedaemonii Lysandrum ephorum expulerunt, Agim regem, quod numquam antea apud eos acciderat, necaverunt, exque eo tempore tantae discordiae secutae sunt, ut

[1] *accepit* L c, Edd.; *accipit* B H a b p.
[2] *Ac* Edd.; *at* MSS.

87 Res autem familiaris quaeri debet iis rebus, a quibus abest turpitudo, conservari autem diligentia et parsimonia, eisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur, quem nos, ista fere aetate cum essemus, qua es tu nunc, e Graeco in Latinum convertimus. [1] Sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collocanda pecunia (vellem [2] etiam de utenda), commodius a quibusdam optimis viris ad Ianum [3] medium sedentibus quam ab ullis philosophis ulla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda; pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est.[1] 87

88 XXV. Sed utilitatum comparatio, quoniam hic locus erat quartus, a Panaetio praetermissus, saepe est necessaria. Nam et corporis commoda cum externis [et externa cum corporis] [4] et ipsa inter se corporis et externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis hoc modo comparantur, valere ut malis quam dives esse, [cum corporis externa hoc modo, dives esse potius quam maximis corporis viribus,] [5] ipsa inter se corporis sic, ut bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati, externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. 88

89 Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: 89

[1] *Sed . . . disputatum est* transposed rom § 90 by Unger, Edd.

[2] *vellem* c p, Bt.[1], Ed.; not in B H a b, Bt.[2]

[3] *Ianum* c, Edd.; *ianuae* B H a b p.

[4] [*et . . . corporis*] bracketed by Unger, Edd.

[5] [*cum corporis . . . corporis viribus*] bracketed by Unger, Edd.

LIBER TERTIUS

1 I. P. Scipionem, M.[1] fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit eius fere aequalis, numquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus, nec minus solum, quam cum solus esset. Magnifica vero vox et magno viro ac sapiente digna; quae declarat illum et in otio de negotiis cogitare et in solitudine secum loqui solitum, ut neque cessaret umquam et interdum colloquio alterius non egeret. Ita duae res, quae languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium et solitudo. Vellem nobis hoc idem vere dicere liceret; sed si minus imitatione tantam ingenii praestantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus; nam et a re publica forensibusque negotiis armis impiis vique prohibiti otium persequimur et ob eam causam urbe relicta rura peragrantes saepe soli sumus.

2 Sed nec hoc otium cum Africani otio nec haec solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens a rei publicae pulcherrimis muneribus otium sibi sumebat aliquando et e[2] coetu hominum frequentiaque interdum tamquam in portum se in soli-

[1] *M.* Nonius; *Marce* MSS.
[2] *e* c, Edd.; *a* a; not in B H b.

cohortandi gratia scripsimus; nunc ad reliquam partem propositae divisionis revertamur.

7 Panaetius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissime disputavit, quemque nos correctione quadam adhibita potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines et consultare de officio solerent, uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe, altero, utilene esset an inutile, tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quo modo ea discerni oporteret, de duobus generibus primis tribus libris explicavit, de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum nec
8 exsolvit id, quod promiserat. Quod eo magis miror, quia scriptum a discipulo eius Posidonio est triginta annis vixisse Panaetium, posteaquam illos libros edidisset. Quem locum miror a Posidonio breviter esse tactum in quibusdam commentariis, praesertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium.

9 Minime vero assentior iis, qui negant eum locum a Panaetio praetermissum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia numquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panaeti tertium est, an plane omittendum, alterum dubitari non potest, quin

horum sic sapiens, ut sapientem volumus intellegi, nec ii, qui sapientes habiti et nominati, M. Cato et C. Laelius, sapientes fuerunt, ne illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant speciemque sapientium.

17 Quocirca nec id, quod vere honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari, nec id, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis umquam est comparandum, tamque id honestum, quod in nostram intellegentiam cadit, tuendum conservandumque nobis est quam illud, quod proprie dicitur vereque est honestum, sapientibus; aliter enim teneri non potest, si qua ad virtutem est facta progressio.

Sed haec quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni.

18 Qui autem omnia metiuntur emolumentis et commodis neque ea volunt praeponderari honestate, ii solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare, boni viri non solent. Itaque existimo Panaetium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, "solere" modo, non etiam "oportere." Etenim non modo pluris putare, quod utile videatur,

haec ab eis disseruntur,[1] quibus, quicquid honestum est, idem utile videtur nec utile quicquam, quod non honestum, quam ab iis,[2] quibus et honestum aliquid non utile et utile[3] non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam.

21 V. Detrahere igitur alteri aliquid et hominem hominis incommodo suum commodum augere magis est contra naturam quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quae possunt aut corpori accidere aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum et societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet aut violet alterum, disrumpi necesse est, eam quae maxime est secundum naturam, humani
22 generis societatem. Ut, si unum quodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari et interire totum corpus necesse esset, sic, si unus quisque nostrum ad se rapiat commoda aliorum detrahatque, quod cuique possit, emolumenti sui gratia, societas hominum et communitas evertatur necesse est. Nam sibi ut quisque malit, quod ad usum vitae pertineat, quam alteri acquirere, concessum est non repugnante natura,

[1] *disseruntur* certain MSS., C. Lange and Fr. Fabricius, Müller, Heine; *disserentur* MSS., Bt.

[2] *iis* Edd.; *his* (*hijs* c) MSS.

[3] *et honestum . . . et utile* Lambinus, Bt.[2], Müller, Heine; *et honestum . . . aut utile* B H a b; *aut honestum . . . aut utile* c, Bt.[1]

illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus.

23 Neque vero hoc solum natura, id est iure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus res publica continetur, eodem modo constitutum est, ut non liceat sui commodi causa nocere alteri; hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse civium coniunctionem; quam qui dirimunt, eos morte, exsilio, vinclis, damno coërcent.

Atque hoc multo magis efficit ipsa naturae ratio, quae est lex divina et humana; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere), numquam committet, ut alienum appetat et id, quod alteri detraxerit, sibi adsumat.

24 Etenim multo magis est secundum naturam excelsitas animi et magnitudo itemque comitas, iustitia, liberalitas quam voluptas, quam vita, quam divitiae; quae quidem contemnere et pro nihilo ducere comparantem cum utilitate communi magni animi et excelsi est. [Detrahere autem de altero sui commodi causa magis est contra naturam quam mors, quam dolor, quam cetera generis eiusdem.][1]

25 Itemque magis est secundum naturam pro omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis aut iuvandis maximos labores molestiasque suscipere imitantem Herculem illum, quem hominum fama beneficiorum memor in concilio caelestium collocavit, quam vivere

[1] *Detrahere . . . generis eiusdem* MSS.; bracketed by Baiter, Edd.

in solitudine non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine et viribus.

Quocirca optimo quisque et splendidissimo ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur hominem naturae oboedientem homini nocere non posse.

26 Deinde, qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur, aut nihil existimat se facere contra naturam aut magis fugiendam [1] censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum quam facere cuiquam iniuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis, quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiendum id quidem censet, sed [2] multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem, errat in eo, quod ullum aut corporis aut fortunae vitium vitiis animi gravius existimat.

VI. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas unius cuiusque et universorum; quam si ad se quisque rapiet, dissolvetur omnis humana consortio.

27 Atque etiam, si hoc natura praescribit, ut homo

[1] *fugiendam* b, Ed.; *fugienda* B H a c.
[2] *sed* c, Edd.; *et* B H a b.

homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit, necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur omnes et eadem lege naturae, idque ipsum si ita est, certe violare alterum naturae lege prohibemur. Verum
28 autem primum; verum igitur extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se aut fratri nihil detracturos sui commodi causa, aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil iuris, nullam societatem communis utilitatis causa statuunt esse cum civibus, quae sententia omnem societatem distrahit civitatis.

Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, ii [1] dirimunt communem humani generis societatem; qua sublata beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur; quae qui tollunt, etiam adversus deos immortales impii iudicandi sunt. Ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt, cuius societatis artissimum vinculum est magis arbitrari esse contra naturam hominem homini detrahere sui commodi causa quam omnia incommoda subire vel externa vel corporis . . . vel etiam ipsius animi, quae vacent iustitia; [2] haec enim una virtus omnium est domina et regina virtutum.

[1] *ii* Bt., Ed.; *hi* B a b; *hii* H; *hij* c.
[2] *quae vacent iustitia* MSS., Ed., Heine; *quae vacent iniustitia* cod. Ubaldini, Bt.[1]; *quae non v. iustitia* O.

---

[a] I.e., there are no circumstances of loss or gain that can warrant a violation of justice.

29 Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? [Minime vero; non enim mihi est vita mea utilior quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia.][1] Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum et immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat?

30 Haec ad iudicandum sunt facillima. Nam, si quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuae causa detraxeris, inhumane feceris contraque naturae legem; sin autem is tu sis, qui multam utilitatem rei publicae atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. Sin autem id non sit eius modi, suum cuique incommodum ferendum est potius quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus aut egestas aut quid eius modi quam detractio atque appetitio alieni, sed communis utilitatis dere-

31 lictio contra naturam est; est enim iniusta. Itaque lex ipsa naturae, quae utilitatem hominum conservat et continet, decernet profecto, ut ab homine inerti atque inutili ad sapientem, bonum, fortem virum transferantur res ad vivendum necessariae, qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit, modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans seseque diligens hanc causam habeat ad iniuriam.

[1] Bracketed by Unger, Edd.

Ita semper officio fungetur utilitati consulens hominum et ei, quam saepe commemoro, humanae societati.

32 Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla est enim societas nobis cum tyrannis, et potius summa distractio est, neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem est honestum necare, atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quaedam amputantur, si et ipsa sanguine et tamquam spiritu carere coeperunt et nocent reliquis partibus corporis, sic ista in figura hominis feritas et immanitas beluae a communi tamquam humanitatis corpore [1] segreganda est.

Huius generis quaestiones sunt omnes eae, in quibus ex tempore officium exquiritur.

33 VII. Eius modi igitur credo res Panaetium persecuturum fuisse, nisi aliqui casus aut occupatio eius consilium peremisset. Ad quas ipsas consultationes superioribus libris satis multa praecepta sunt, ex quibus [2] perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum, quid sit, quod idcirco fugiendum non sit, quod omnino turpe non sit.

Sed quoniam operi inchoato, prope tamen absoluto tamquam fastigium imponimus, ut geometrae solent non omnia docere, sed postulare, ut quaedam sibi concedantur, quo facilius, quae volunt, explicent, sic

[1] *humanitatis corpore* Muret, cod. Guelf., Ed., Bt., Heine; *humanitate corporis* MSS., Müller; Unger strikes out *corporis*.

[2] *superioribus . . . ex quibus* Walker, Bt.[2], Ed.; *ex superioribus . . . quibus* MSS., Bt.[1]; *superioribus . . . quibus* Heine.

Emolumenta enim rerum fallacibus iudiciis vident, poenam non dico legum, quam saepe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quae acerbissima est, non vident.

37 Quam ob rem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio (est enim totum sceleratum et impium), qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent; in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio.

Atque etiam ex omni deliberatione celandi et occultandi spes opinioque removenda est. Satis enim nobis, si modo in philosophia aliquid profecimus, persuasum esse debet, si omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen avare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum.

Rep. II, 359 C. 38 IX. Hinc ille Gyges inducitur a Platone, qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, descendit in illum hiatum aëneumque equum, ut ferunt fabulae, animadvertit, cuius in lateribus fores essent; quibus apertis corpus hominis mortui vidit magnitudine invisitata [1] anulumque aureum in digito; quem ut detraxit, ipse induit (erat autem regius pastor), tum in concilium se pastorum recepit. Ibi cum palam eius anuli ad palmam converterat, a nullo videbatur, ipse autem omnia videbat; idem rursus

[1] *invisitata* B H¹, Edd.; *inusitata* H² a b c.

it back to its proper position, he became visible again. And so, with the advantage which the ring gave him, he debauched the queen, and with her assistance he murdered his royal master and removed all those who he thought stood in his way, without anyone's being able to detect him in his crimes. Thus, by virtue of the ring, he shortly rose to be king of Lydia.

Now, suppose a wise man had just such a ring, he would not imagine that he was free to do wrong any more than if he did not have it; for good men aim to secure not secrecy but the right.

39 And yet on this point certain philosophers, who are not at all vicious but who are not very discerning, declare that the story related by Plato is fictitious and imaginary. As if he affirmed that it was actually true or even possible! But the force of the illustration of the ring is this: if nobody were to know or even to suspect the truth, when you do anything to gain riches or power or sovereignty or sensual gratification—if your act should be hidden for ever from the knowledge of gods and men, would you do it? The condition, they say, is impossible. Of course it is. But my question is, if that were possible which they declare to be impossible, what, pray, would one do? They press their point with right boorish obstinacy: they assert that it is impossible and insist upon it; they refuse to see the meaning of my words, "if possible." For when we ask what they would do, if they could escape detection, we are not asking whether they can escape detection; but we put them as it were upon the rack: should they answer that, if impunity were assured, they would do what was most to their selfish interest,

The moral of the story.

assequi posset, et tamen muri causam [1] opposuit, speciem honestatis nec probabilem nec sane idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini vel Romuli dixerim.

42 Nec tamen nostrae nobis utilitates omittendae sunt aliisque tradendae, cum iis [2] ipsi egeamus, sed suae cuique utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, serviendum est. Scite Chrysippus, ut multa: "Qui stadium," inquit, "currit, eniti et contendere debet, quam maxime possit, ut vincat, supplantare eum, quicum [3] certet, aut manu depellere nullo modo debet; sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est, alteri deripere ius non est."

43 Maxime autem perturbantur officia in amicitiis, quibus et non tribuere, quod recte possis, et tribuere, quod non sit aequum, contra officium est. Sed huius generis totius breve et non difficile praeceptum est. Quae enim videntur utilia, honores, divitiae, voluptates, cetera generis eiusdem, haec amicitiae numquam anteponenda sunt. At neque contra rem publicam neque contra ius iurandum ac fidem amici causa vir bonus faciet, ne si iudex quidem erit de ipso amico; ponit enim personam amici, cum induit iudicis. Tantum dabit amicitiae, ut veram amici

[1] *causam* c, Edd.; *causa* B H a b.
[2] *iis* Bt., Ed., Heine; *his* B H a b; *hijs* c.
[3] *quicum* MSS., Bt., Heine; *quocum* Ed.

[a] I.e., whether he be god or man.

causam esse malit, ut orandae litis tempus, quoad
44 per leges liceat, accommodet. Cum vero iurato sententia dicenda erit,[1] meminerit deum se adhibere[2] testem, id est, ut ego arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit deus ipse divinius. Itaque praeclarum a maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, QUAE SALVA FIDE FACERE POSSIT. Haec rogatio ad ea pertinet, quae paulo ante dixi honeste amico a iudice posse concedi; nam si omnia facienda sint, quae amici velint, non amicitiae tales,
45 sed coniurationes putandae sint. Loquor autem de communibus amicitiis; nam in sapientibus viris perfectisque nihil potest esse tale.

Damonem et Phintiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset, vas factus sit[3] alter eius sistendi, ut, si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus petivit, ut se ad amicitiam tertium ascriberent.

46 Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, iaceat utilitatis

[1] *erit* Ed., Bt.[2], Heine; *sit* MSS.; *est* Bt.[1]
[2] *adhĭbere* B H a, Bt., Ed.; *habere* b c, Lact., Müller.
[3] *sit* Manutius, Edd.; *est* MSS., Nonius.

species, valeat honestas; cum autem in amicitia, quae honesta non sunt, postulabuntur, religio et fides anteponatur amicitiae. Sic habebitur is, quem exquirimus, dilectus officii.

XI. Sed utilitatis specie in re publica saepissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri; durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Aeginetis, qui classe valebant, pollices praeciderentur. Hoc visum est utile; nimis enim imminebat propter propinquitatem Aegina Piraeo. Sed nihil, quod crudele, utile; est enim hominum naturae, quam sequi debemus,
47 maxime inimica crudelitas. Male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent eosque exterminant, ut Pennus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere; quam legem tulerunt sapientissimi consules Crassus et Scaevola; usu vero urbis prohibere peregrinos sane inhumanum est.

Illa praeclara, in quibus publicae utilitatis species prae honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra res publica cum saepe, tum maxime bello

dem meministi esse inter homines natura coniunctam societatem."

"Memini," inquiet ille; "sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? Quod si ita est, ne vendendum quidem quicquam est, sed donandum."

XIII. Vides in hac tota disceptatione non illud dici: "Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam," sed ita expedire, ut turpe non sit, ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum.

54 Vendat aedes vir bonus propter aliqua vitia, quae ipse norit, ceteri ignorent, pestilentes sint et habeantur salubres, ignoretur in omnibus cubiculis apparere serpentes, male materiatae *sint*,[1] ruinosae, sed hoc praeter dominum nemo sciat; quaero, si haec emptoribus venditor non dixerit aedesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, num id iniuste aut improbe fecerit.

55 "Ille vero," inquit Antipater; "quid est enim aliud erranti viam non monstrare, quod Athenis exsecrationibus publicis sanctum est, si hoc non est, emptorem pati ruere et per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est quam viam non

[1] *sint* Bt.[1], Ed., Heine; not in MSS., Bt.[2]

ignotum Sergio non fuisset, qui illas aedes vendidisset, nihil fuisse necesse dici, nec eum esse deceptum, qui, id, quod emerat, quo iure esset, teneret."

68 Quorsus haec? Ut illud intellegas, non placuisse maioribus nostris astutos.

XVII. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias, leges, quatenus manu tenere possunt, philosophi, quatenus ratione et intellegentia. Ratio ergo hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Suntne igitur insidiae tendere plagas, etiamsi excitaturus non sis nec agitaturus? ipsae enim ferae nullo insequente saepe incidunt. Sic tu aedes proscribas, tabulam tamquam plagam ponas, [domum propter vitia vendas,] [1] in eam aliquis incurrat imprudens?

69 Hoc quamquam video propter depravationem consuetudinis neque more turpe haberi neque aut lege sanciri aut iure civili, tamen naturae lege sanctum est. Societas est enim (quod etsi saepe dictum est, dicendum est tamen saepius), latissime quidem quae pateat, omnium inter omnes, interior eorum, qui eiusdem gentis sint, propior eorum, qui eiusdem civitatis. Itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius civile esse voluerunt; quod civile, non

[1] Bracketed by Unger, Edd.

idem continuo gentium, quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri iuris germanaeque iustitiae solidam et expressam effigiem nullam tenemus, umbra et imaginibus utimur. Eas ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ex optimis naturae et
70 veritatis exemplis. Nam quanti verba illa: UTI NE PROPTER TE FIDEMVE TUAM CAPTUS FRAUDATUSVE SIM! quam illa aurea: UT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET ET SINE FRAUDATIONE! Sed, qui sint "boni," et quid sit "bene agi," magna quaestio est.

Q. quidem Scaevola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur EX FIDE BONA, fideique bonae nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis societatibus, fiduciis mandatis, rebus emptis venditis, conductis locatis, quibus vitae societas contineretur; in iis magni esse iudicis statuere, praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quid quemque cuique praestare oporteret.

71 Quocirca astutiae tollendae sunt eaque malitia, quae volt illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea distatque plurimum. Prudentia est enim locata in dilectu bonorum et malorum, malitia, si omnia, quae turpia sunt, mala sunt, mala bonis ponit ante.

Nec vero in praediis solum ius civile ductum a natura malitiam fraudemque vindicat, sed etiam in mancipiorum venditione venditoris fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, praestat edicto aedilium. Heredum alia causa est.

72 Ex quo intellegitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius praedetur inscitia. Nec ulla pernicies vitae maior inveniri potest quam in malitia simulatio intellegentiae; ex quo ista innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate et ignoratione omnium proposita abstinere possit iniuria?

73 XVIII. Periclitemur, si placet, et in iis quidem exemplis, in quibus peccari volgus hominum fortasse non putet. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est, qui non verbis sunt et disputatione philosophorum, sed vinclis et carcere fatigandi, sed haec[1] consideremus, quae faciunt ii, qui habentur boni.

L. Minuci Basili, locupletis hominis, falsum testamentum quidam e Graecia Romam attulerunt. Quod

[1] *haec* c, Edd.; *hoc* B H a b.

expedire nec utile esse, quod sit iniustum; hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit.

77 *C.*[1] Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer iudicem M. Lutatio Pinthiae fuisse, equiti Romano sane honesto, cum is sponsionem fecisset, NI VIR BONUS ESSET. Itaque ei dixisse Fimbriam se illam rem numquam iudicaturum, ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicavisset, aut statuisse videretur virum bonum esse aliquem, cum ea res innumerabilibus officiis et laudibus contineretur.

Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat praedicare. Haec non turpe est dubitare philosophos, quae ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod iam contritum est vetustate, proverbium. Cum enim fidem alicuius bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, "quicum in tenebris mices." Hoc quam habet vim nisi illam, nihil expedire, quod

[1] *C.* Bt., Ed., Heine; not in MSS.

"If wrong may e'er be right, for a throne's sake
Were wrong most right:—be God in all else feared!"[a]

Our tyrant deserved his death for having made an exception of the one thing that was the blackest
83 crime of all. Why do we gather instances of petty crime—legacies criminally obtained and fraudulent buying and selling? Behold, here you have a man who was ambitious to be king of the Roman People and master of the whole world; and he achieved it! The man who maintains that such an ambition is morally right is a madman; for he justifies the destruction of law and liberty and thinks their hideous and detestable suppression glorious. But if anyone agrees that it is not morally right to be kind in a state that once was free and that ought to be free now, and yet imagines that it is advantageous for him who can reach that position, with what remonstrance or rather with what appeal should I try to tear him away from so strange a delusion? For, oh ye immortal gods! can the most horrible and hideous of all murders—that of fatherland—bring advantage to anybody, even though he who has committed such a crime receives from his enslaved fellow-citizens the title of "Father of his Country"?[b] Expediency, therefore, must be measured by the standard of moral rectitude, and in such a way, too, that these two words shall seem in sound only to be different but in real meaning to be one and the same.
84 What greater advantage one could have, according to the standard of popular opinion, than to be a king, I do not know; when, however, I begin to bring the question back to the standard of truth, then I find nothing more disadvantageous for one who has risen to

Even to gain a throne by moral wrong is not expedient.

Identity of expediency and moral rectitude.

88 quicquam utile, quod non honestum? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse et benivolentia sociorum, utile esse odium et infamia?

Ego etiam cum Catone meo saepe dissensi; nimis mihi praefracte videbatur aerarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis, cum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus, eoque magis, quod [1] illa ordinum coniunctio ad salutem rei publicae pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum aequam esse dicebat, semper autem addebat: "Vincat utilitas!" Potius doceret non esse aequam, quia non esset utilis rei publicae, quam, cum utilem non esse diceret, esse aequam fateretur.

89 XXIII. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quaestionum: "sitne boni viri in maxima caritate annonae familiam non alere."

In utramque partem disputat, sed tamen ad extremum utilitate, ut putat, officium dirigit [2] magis quam humanitate.

Quaerit, si in mari iactura facienda sit, equine pre-

[1] *quod* L c, Edd.; *quo* B H a b.
[2] *dirigit* MSS., Edd. plerique; *derigit* Ed.

[a] The publicans, farmers of the revenue, were the moneyed men of the times, and belonged to the equestrian order. They purchased from the senate the farming of the revenues and then sublet their contract to the collectors. Sometimes they found that they had agreed to pay too high a rate and petitioned the senate to release them from their contract or reduce their obligations, as on this occasion (B.C. 61). The opposition of Cato and others strained the relations between the senate, who had control of the business, and the equestrian order, driving many of the equites over to Caesar's side. Complete harmony between the senate and the knights, as Cicero says, was the only thing that could have saved Rome from the popular party and Caesar.

tiosi potius iacturam faciat an servoli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas.

" Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? "

Negat, quia sit iniurium.

" Quid? dominus navis eripietne suum? "

" Minime, non plus quam navigantem [1] in alto eicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum est [2] eo, quo sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium."

90 " Quid? si una tabula sit, duo naufragi, eique sapientes, sibine uter*que* [3] rapiat, an alter cedat alteri? "

" Cedat vero, sed ei, cuius magis intersit vel sua vel rei publicae causa vivere."

" Quid, si haec paria in utroque? "

" Nullum erit certamen, sed quasi sorte aut micando victus alteri cedet alter."

" Quid? si pater fana expilet, cuniculos agat ad aerarium, indicetne id magistratibus filius? "

" Nefas id quidem est, quin etiam defendat patrem, si arguatur."

" Non igitur patria praestat omnibus officiis? "

[1] *qnam navigantem* Heus., Edd.; *quam si navigantem* MSS.
[2] *est* c, Nonius; *sit* B H a b.
[3] *sibine uterque* Victorius, Edd.; *sibi neuter* MSS.

" Immo vero, sed ipsi patriae conducit pios habere cives in parentes."

" Quid? si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebitne filius? "

" Immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat. Si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiam, ad extremum, si ad perniciem patriae res spectabit, patriae salutem anteponet saluti patris."

91 Quaerit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui [1] debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat, cui potius assentior.

Qui vinum [2] fugiens vendat sciens, debeatne dicere. Non necesse putat Diogenes, Antipater viri boni existimat. Haec sunt quasi controversa iura Stoicorum. " In mancipio vendendo dicendane vitia, non ea, quae nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure civili, sed haec, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum? " Alteri dicenda videntur, alteri non videntur.

92 " Si quis aurum vendens orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse an emat denario, quod sit mille denarium? "

Perspicuum est iam, et quid mihi videatur, et quae sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia.

[1] *si cui* c, Nonius, Edd.; *sicut* B H a b.
[2] *vinum* c, Nonius, Edd.; *venenum* B H a b p.

[a] The denarius was worth at this time about ninepence.

enim contra rem publicam, quae debet esse carissima. Sic multa, quae honesta natura videntur esse, temporibus fiunt non honesta; facere promissa, stare conventis, reddere deposita commutata utilitate fiunt non honesta.

Ac de iis quidem, quae videntur esse utilitates contra iustitiam simulatione prudentiae, satis arbitror dictum.

96 Sed quoniam a quattuor fontibus honestatis primo
§§ 15 ff. libro officia duximus, in eisdem versemur, cum doce-
§§ 40-70. §§ 71-95. bimus ea, quae videantur esse utilia neque sint, quam sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia, itemque de iustitia, quae semper est utilis, disputatum est. Reliquae sunt duae partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine et praestantia cernitur, altera in conformatione et moderatione continentiae et temperantiae.

97 XXVI. Utile videbatur Ulixi, ut quidem poëtae tragici prodiderunt (nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulixe nulla suspicio est), sed insimulant eum tragoediae simulatione insaniae militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium, at utile, ut aliquis fortasse dixerit, regnare et Ithacae vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in cotidianis laboribus et periculis cum hac tranquillitate conferendum putas?

you would be acting against the state, which ought to be the dearest thing in the world to you. Thus there are many things which in and of themselves seem morally right, but which under certain circumstances prove to be not morally right: to keep a promise, to abide by an agreement, to restore a trust may, with a change of expediency, cease to be morally right.

With this I think I have said enough about those actions which masquerade as expedient under the guise of prudence, while they are really contrary to justice.

96 Since, however, in Book One we derived moral duties from the four sources of moral rectitude, let us continue the same fourfold division here in pointing out how hostile to virtue are those courses of conduct which seem to be, but really are not, expedient. We have discussed wisdom, which cunning seeks to counterfeit, and likewise justice, which is always expedient. There remain for our discussion two divisions of moral rectitude, the one of which is discernible in the greatness and pre-eminence of a superior soul, the other, in the shaping and regulation of it by temperance and self-control.

97 XXVI. Ulysses thought his ruse expedient, as the tragic poets, at least, have represented him. In Homer, our most reliable authority, no such suspicion is cast upon him; but the tragedies charge him with trying to escape a soldier's service by feigning madness. The trick was not morally right, but, someone may perhaps say, "It was expedient for him to keep his throne and live at ease in Ithaca with parents, wife, and son. Do you think that there is any glory in facing daily toil and danger that can be compared with a life of such tranquillity?"

Apparent Expediency *vs.* Fortitude: (1) Ulysses's ruse,

quam si domi senex captivus, periurus consularis remansisset.

101 At stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit.

Quo modo stulte? etiamne, si rei publicae conducebat? potest autem, quod inutile rei publicae sit, id cuiquam civi utile esse?

XXVIII. Pervertunt homines ea, quae sunt fundamenta naturae, cum utilitatem ab honestate seiungunt. Omnes enim expetimus utilitatem ad eamque rapimur nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa prima et summa habemus, utilitatis nomen non tam splendidum quam necessarium ducimus.

102 Quid est igitur, dixerit quis, in iure iurando? num iratum timemus Iovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui deum nihil habere ipsum negotii dicunt, nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid et moliri volunt, numquam nec irasci deum nec nocere. Quid autem iratus Iuppiter plus

---

[a] The Epicureans.
[b] The Stoics.

nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quae tantam utilitatem perverteret.

An ne turpiter faceret? Primum minima de malis. Num[1] igitur tantum mali turpitudo ista habebat,[2] quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium:

Atreus; Ribbeck², 227–228.

Fregistín[3] fidem?
Néque dedi neque do ínfideli cuíquam

quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur.

103 Addunt etiam, quem ad modum nos dicamus videri quaedam utilia, quae non sint, sic se dicere videri quaedam honesta, quae non sint, "ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi iuris iurandi causa ad cruciatum revertisse; sed fit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit."

Addunt etiam, quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiamsi antea non videretur.

Haec fere contra Regulum. Sed prima *quaeque*[4] videamus.

104 XXIX. "Non fuit Iuppiter metuendus ne iratus noceret, qui neque irasci solet nec nocere."

[1] *Num* Edd.; *non* MSS.
[2] *habebat* L c, Edd.; *habebit* A B H a b.
[3] *fregistin* Edd.; *fregistine* A B H a b; *fregisti* L c.
[4] *quaeque* Forchhammer, Müller, Heine; not in MSS., Bt., Ed.

Haec quidem ratio non magis contra Reguli quam contra omne ius iurandum valet. Sed in iure iurando non qui metus, sed quae vis sit, debet intellegi; est enim ius iurandum affirmatio religiosa; quod autem affirmate quasi deo teste promiseris, id tenendum est. Iam enim non ad iram deorum, quae nulla est, sed ad iustitiam et ad fidem pertinet. Nam praeclare Ennius:

(Thyestes?) *Fab. inc.*, Vahlen², 403. Ó Fides alma ápta pinnis ét ius iurandúm Iovis!

Qui ius igitur iurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio "vicinam Iovis optimi maximi," ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse voluerunt.

Unknown.

105 At enim ne iratus quidem Iuppiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus.

Certe, si nihil malum esset nisi dolere. Id autem non modo [non][1] summum malum, sed ne malum quidem esse maxima auctoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum Regulum nolite, quaeso, vituperare. Quem enim locupletiorem quaerimus quam principem populi Romani, qui retinendi officii causa cruciatum subierit voluntarium?

Nam quod aiunt: "minima de malis," id est ut

[1] *non modo non* B H a; *non modo nos* c; *non modo* L c p, Edd.

turpiter potius quam calamitose, an est ullum maius malum turpitudine? quae si in deformitate corporis habet [1] aliquid offensionis, quanta illa depravatio et
106 foeditas turpificati animi debet videri! Itaque nervosius qui ista disserunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit, qui autem remissius, ii tamen non dubitant summum malum dicere.

Nam illud quidem:

Néque dedi neque do ínfideli cuíquam

Accius, Atreus; Ribbeck² 228.

idcirco recte a poëta, quia, cum tractaretur Atreus, personae serviendum fuit. Sed si hoc sibi sument, nullam esse fidem, quae infideli data sit, videant, ne quaeratur latebra periurio.

107 Est autem ius etiam bellicum fidesque iuris iurandi saepe cum hoste servanda.[2] Quod enim ita iuratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est; quod aliter, id si non fecerit, nullum est periurium. Ut, si praedonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus sit,[3] ne si iuratus quidem id non feceris; nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium; cum hoc nec fides debet nec ius iurandum esse commune.

[1] *habet* L c, Edd.; *habeat* A B H a b.
[2] *Est . . . servanda* bracketed by Unger, Bt.², Ed.
[3] *sit* Edd. plerique; *est* MSS., Bt.¹

[a] The Stoics.
[b] The Peripatetics.

dus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius, Sex. Atilius ex senatus consulto ferebant; qua accepta est hostibus deditus. Honestius hic quam Q. Pompeius, quo, cum in eadem causa esset, deprecante accepta lex non est. Hic ea, quae videbatur utilitas, plus valuit quam honestas, apud superiores utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est.

110 At non debuit ratum esse, quod erat actum per
§ 102. vim.—Quasi vero forti viro vis possit adhiberi.

Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum praesertim de captivis dissuasurus esset?

Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus; cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Poenis redditi essent; ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriae non utile putavit, idcirco sibi honestum et sentire illa et pati credidit.

§ 103. Nam quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri ho-

nestum, immo vero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum, nec, quia utile, honestum, sed, quia honestum, utile.

Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut praestantius.

111 XXXI. Sed ex tota hac laude Reguli unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit; itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem iure iurando maiores artius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacratae, indicant foedera, quibus etiam cum hoste devincitur fides, indicant notiones animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius quam de iure iurando iudicabant.

112 L. Manlio A. f., cum dictator fuisset, M. Pomponius tr. pl. diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset; criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset et ruri habitare iussisset.

---

[a] "Sacred" laws, according to Festus (p. 318), were laws that placed their transgressor, together with his household and his property, under the ban of some divinity; other authorities limit the term to the laws enacted upon the Sacred Mount (B.C. 394).

mortis, perpetiendi doloris; etiam temperantiam inducunt non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt; dicunt enim voluptatis magnitudinem doloris detractione finiri. Iustitia vacillat vel iacet potius omnesque eae virtutes, quae in communitate cernuntur et in societate generis humani. Neque enim bonitas nec liberalitas nec comitas esse potest, non plus quam amicitia, si haec non per se expetantur,[1] sed ad voluptatem utilitatemve referantur.

Conferamus igitur in pauca.

119 Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quae honestati esset contraria, sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphontem et Dinomachum iudico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem tamquam cum homine pecudem copulavissent. Non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum [et malorum],[2] qui simplex esse debet, ex dissimillimis rebus misceri et temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus; nunc ad propositum.

De Finibus, II.

120 Quem ad modum igitur, si quando ea, quae videtur[3] utilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. Nam, ut tribuamus ali-

[1] *expetantur* A, Edd.; *expectantur* B a; *exspectantur* c.
[2] Omitted by Muretus; bracketed by Heine, Ed., et al.
[3] *videtur* c, Edd.; *videretur* B H a b; *viderentur* A.

quid voluptati, condimenti fortasse non nihil, utilitatis certe nihil habebit.

121 Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia magnum, sed perinde erit, ut acceperis. Quamquam hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios tamquam hospites erunt recipiendi; sed, ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me e medio cursu clara voce patria revocasset), aliquando me quoque audires, sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox est mea, tribues iis [1] temporis quantum poteris, poteris autem, quantum voles. Cum vero intellexero te hoc scientiae genere gaudere, tum et praesens tecum propediem, ut spero, et, dum aberis, absens loquar.

Vale igitur, mi Cicero, tibique persuade esse te quidem mihi carissimum, sed multo fore cariorem, si talibus monitis [2] praeceptisque laetabere.

[1] *iis* Edd.; *his* A B H a b; *hijs* c.
[2] *monitis* Lambinus, Edd.; *monumentis* A B H a b; *monimentis* c.

---

[a] But Cicero never saw his son Marcus again.

glory I, 65, 74 ff., 84

↓ Ennius

vitelli

II, 88-9 - glory of riches -

De the Publ. II, 1 - Cabo

at irresponsibility of Plato - 28 -

Arendt PA6156.C6 D5
Cicero, Marcus Tullius
Cicero De officiis, with an
English translation